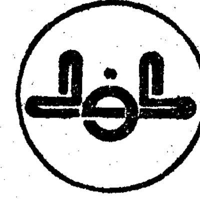

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

FAKÎH SAHÂBÎLER VE MEZHEB İMAMLARI

Osman KESKİOĞLU
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

İKİNCİ BASKI

Ayyıldız Matbaası A. Ş. Ankara — 1972

İÇİNDEKİLER

ESERİ TAKDİM

Diyanet Gazetesinde "İslâm Büyükleri" serisinde yayınlanan bu makalelerin, bir arada neşri arzu olundu. Ashâb-ı Kirâm'ın arasında fıkıh bilgisi ile mümtaz bir yer tutan meşhur yedi fakîh ile mezhep imamlarından bâzılarının biyografisini ihtiva eden bu yazıların, gazete sütunlarında unutulup gitmesine benim de gönlüm râzı olmadı. Onun için bunların derli-toplu bir halde neşrini uygun buldum.

Kısa da olsa İslâm büyüklerinin meşhurlarından bir kısmını okuyuculara tanıtan bu küçük risâleyi, inşâ-Allah diğerleri tâkib edecektir.

Ankara, 24.3.1972
Osman KESKİOĞLU

I

FAKÎH SAHÂBÎLER

HAZRET-İ ÖMER İBN-İ HATTÂB

(Doğum: H. Ön. 40 — Ölüm: 23 Hicrî)
(Doğum: M.S. 580 — Ölüm: 643 Mîlâdî)

Kureyş'in ileri gelenlerinden olan **Hazret-i Ömer** (Allah ondan râzı olsun), Hattâb'ın oğludur. Hicretten 40 yıl önce Mekke'de dünyâya geldi. Yiğitliği, cesareti ile ün salmıştı. Ticâretle meşguldü. İlk zamanlarda İslâm'a karşı gelenlerdendi. Hazret-i Peygamber:

— **Yâ Rab! Bu dîne iki Ömer'den biri ile izzet ver,** diye duâ ederdi.

Allâh'ın sevgili kulu Hazret-i Ömer hakkında bu duâ kabûl olundu. Bi'setin 6. yılı Zilhicce ayında Ömer, Müslüman oldu. Ondan önce 39 erkek, 23 kadın müslüman olmuştu. Bunlar, **Dâr-ı Erkam**'da toplu bir halde bulunurken Ömer, hiddetle oraya baskın yapmağa yollanmıştı. Yolda güzel bir tesadüf eseri olarak, kızkardeşi Fâtıma'nın, eniştesi Saîd bin Zeyd'in

evinde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini dinledi ve Kur'ân'ın i'câzkâr te'sîri ile kalbi yumuşayıp müslüman olmaya karar verdi. Hemen **Dârü'l-Erkam**'a Hz. Peygamber'in huzûruna giderek müslüman olduğunu ilân etti. Ve oradaki müslümanlara:

— **Yâranımız kaç kişidir?** diye sordu. Biz mademki Hak üzereyiz, ne diye gizlenelim deyip müslümanlarla âşikâre Kâ'be'ye tavâfa gittiler ve bu hareketleriyle müşrikleri korkuttular. Hak ile bâtılı ayırdığı için kendisine **Fâruk** denildi.

Abdullah İbn-i Mes'ud Hazretleri diyor ki:

"Ömer'in İslâm olması bir fetihtir, hicreti bir zaferidir, Halîfeliği de bu ümmete bir rahmettir. Biz Kâ'be'de namaz kılmaktan korkardık. Ömer Müslüman olunca orada toptan namaz kıldık."

O, hakkı söylemekten yılmaz, onu müdafaadan çekinmez, cesur, yiğit, âdil bir zattı. Kahramanlığı ve adâleti dillere destandır. Hicret edeceği zaman, yayını omuzuna asıp, Kâ'be'yi âşikâre tavaf etti, namazını kıldı ve oradaki müşriklere şöyle haykırdı:

— **Yüzünüz kara olsun. Allah bu burunları toprağa sürtecektir. Anasını ağlatmak, çocuklarını öksüz, karısını dul bırakmak isteyen biri, şu vâdinin arkasında karşıma çıksın, göreyim!**

Bu meydan okuyuşa karşı tek bir kimse yerinden kımıldayamadı ve hiç kimse karşısına çıkamadı.

O, İslâm'a canla başla hizmet edenlerdendir. **Aşere-i Mübeşşere** yâni hayatlarında Cennetle müjdelenen on bahtiyar zattan birisidir. [Aşere-i Mübeşşere'nin isimleri şunlardır: **1 — Hazret-i Ebû Bekr es-Sıddîk, 2 — Hazret-i Ömer el-Fâruk, 3 — Hazret-i Osman Zinnûreyn, 4 — Hazret-i Ali İbn-i Ebî Tâlib, 5 — Hazret-i Talha bin Ubeydullah, 6 — Hazret-i Zübeyr İbn-i Avvam, 7 — Hazret-i Abdurrahman İbn-i Avf, 8 — Hazret-i Saîd İbn-i Zeyd, 9 — Hazret-i Sa'd İbn-i Ebî Vakkas, 10 — Hazret-i Ebû Ubeyde bin Cerrah** (radıya'llâhü anhum).]

Hazret-i Ebû Bekir ile Hazret-i Ömer, Peygamber-i Zîşân'ın istişâre yaptığı iki vezîri mesâbesindedirler. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

"Allah Hazret-i Ömer'in lisanına ve kalbine hakkı verdi. Geçmiş ümmetlerde ilham sâhipleri vardı. Eğer benim ümmetimde de varsa, o da Ömer'dir."

O, isâbetli görüş sâhibi idi. Kur'ân-ı Kerîm'de O'nun re'yine uygun düşen on kadar âyet vardır. Bunlara **"Muvafakât-ı Ömer"** denir. Kâ'be'de Makâm-ı İbrâhîm'in Musallâ ittihaz edilmesi, tesettür meselesi, Bedir esirleri

hakkındaki görüşün isabeti, şarabın yasaklanması hakkında inen âyetler bunlardandır. İçki yüzünden çıkan kavgalar üzerine;

اَللّٰهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانًا شَافِيًا

"Yâ Rab! Şarap hakkında bize gönlümüze itminan verici beyanda bulun!" diye yalvarması üzerine içki kesin olarak yasaklandı.

FIKHA HİZMETİ

Hazret-i Ömer'in, **Ebû Mûsâ el-Eş'arî** nâmiyle meşhur **Abdullah İbn-i Kays'a** yazdığı mektup, fıkıhta esas bir belge sayılmakta olup kazâ târihi bakımından çok önemlidir. Kendisinden 539 hadîs-i şerîf rivâyet olunmuştur. Rivâyet husûsunda çok titiz davranırdı. Çok rivâyet yapanları hapis bile ederdi. Re'y ve içtihad yoluyla fıkha büyük hizmet etmiştir. Ehl-i re'y yolu O'na dayanır. Hanefî mezhebi O'nun yolunu tutmuştur. Talâk-ı bâin'le boşanan kadının nafakası hakkında Fâtıma bint-i Kays'ın hadîsini reddetti. Doğru mu söylüyor, unuttu mu bunu bilmediğimiz bir kadının sözüyle Rabbımız'ın kitâbını terkedemeyiz, dedi. Bir meclis-te üç talâkla boşamak o zamana kadar bir talâk sayılırdı. Karı boşama işi çoğaldığından bunu

önlemek maksadıyla ikide bir boşama sözlerini kullanmasınlar diye zecr için bunu üç talâk saydı. Hanefî mezhebi bu kavli aldı. Ölen bir kadının hayatta kocası, anası, ana baba bir kardeşleri, ana bir kardeşleri kalmıştı. Mirasta kocanın hissesi 1/2, anasının 1/6, ana bir kardeşlerin 1/3 idi. Bu hisseler verilince ana baba bir kardeşlere bir şey kalmadı. Bunlar Hazret-i Ömer'e itiraz ettiler; — "Ana bir kardeşler hisse alıyor, biz ana baba bir kardeşler neden almıyalım? Babamızı yok farzetsek bile bir ananın evlâtları değil miyiz?" dediler. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, onları da mirasa iştirâk ettirdi. Ferâizde buna **mesele-i müştereke** veya

هَبْ اَنَّ اَبَانَا كَانَ حِمَارًا اَلَسْنَا مِنْ اُمٍّ وَاحِدَةٍ

dediklerinden **mesele-i hımâriyye** de denir. Kalbleri Müslümanlığa ısındırılmak için, müellefe-i kulûb'a verilen hisseyi kaldırdı; — **"Allah İslâm'a izzet ve kuvvet verdi, sizin desteğinize hacet kalmadı."** dedi. Irak ve Suriye arazisi fetholununca Ashâb-ı Kirâm ihtilâfa düştü. O, bu araziyi sâhiplerinin elinde bırakıp, haraca bağlanmasını uygun gördü. Ganîmete dâhil edip, gâzilere paylaştırmadı. Böylece gelirin artmasını düşündü. Ganîmet malını, Hazret-i Ebû Bekir, müsavi olarak paylaştırırdı. Hazret-i Ömer, İslâm'a hizmetlerine bakarak verirdi.

İslâm'da devlet teşkilâtına bir düzen verdi. İdarî ve adlî esaslar kurdu, divan tesis etti. Etrafa muallimler, mürşidler gönderdi. Muhtaçlara tahsisat bağladı. Vâlileri gönderirken servetlerini tesbit eder, bir nevi mal beyannamesi alırdı. Dönüşte fazla bulursa müsadere ederdi. **"Sizi ticâret yapmağa değil, millete hizmete gönderdik."** derdi.

Devri, fütuhatla, şanla, şerefle doludur. Dünyâda misli duyulmamış bir adâletle hükmetti. Kudüs'ün fethi üzerine oraya giderken deveye hizmetçisi ile nöbetleşe binmiş, hizmetçisi deve üzerinde iken onun yaya yürümesi, kendisini istikbâle çıkanların hayranlığını mucip olmuştur. Yardıma muhtaç olanların hizmetine koşarlardı. Kimsesiz çocuklarıyla kalan bir kadına yaptığı yardımı, merhum Mehmed Âkif Safâhat'ında **Kocakarı ile Ömer** başlıklı şiirinde ne güzel anlatmıştır.

On yıl hilâfet makamında bulundu. Hicretin 23. yılında Ebû Lü'lu adında bir köle onu şehid etti. Halîfe seçimini altı kişilik şûrâ heyetine bıraktı. Hepsi de Aşere-i Mübeşşere'den olan bu heyet Hazret-i Osman, Hazret-i Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman İbn-i Avf, Sa'd bin Ebî Vakkas'dan müteşekkildi. Onlar da Hazret-i Osman'ı halîfe seçtiler.

Yüce Allah cümlesinden râzı olsun.

Esedullah = Allâh'ın Arslanı

HAZRET-İ ALİ

(Doğumu: Hicret'ten önce 23/599 Mîlâdî)
(Vefatı: 40 Hicrî / 661 Mîlâdî)

Ebu'l-Hasen Ali İbn-i Ebî Tâlib, Hazret-i Peygamber'in amcası oğlu ve dâmâdıdır. Peygamberimiz'in sevgili torunları **Hazret-i Hasan** ve **Hüseyin**'in babasıdır. Haydar, Esedullah = Allâh'ın Arslanı diye anılır. Zülfikâr sâhibidir. Bi'setten on yıl kadar önce doğdu. Gençler arasında ilk müslüman olan O'dur. Hâşimîlerden hilâfet makamına ilk geçen de O'dur.

Hicret'te, Hazret-i Peygamber'in odasında geceleyip orada yatmış, müşrikleri oyalamış, böylece büyük bir fedakârlık göstermiştir. Hazret-i Peygamber'in kendisine tevdi ettiği Mekkelilere âit emanetleri sâhiplerine teslim ettikten sonra O da Medîne'ye hicret etmiştir. Bütün harblerde bulunmuş, eşsiz kahramanlıklar göstermiştir. Medîne'yi idare için bırakıldığından yalnız **Tebük harbine** katılamamıştır. **Hayber'in**

fethinde gösterdiği kahramanlık dillere destan olmuştur. Bu harbde Hazret-i Peygamber:

"Sancağı Allâh'ın ve Rasûlü'nün sevdiği bir adama vereceğim." dedikten sonra Hazret-i Ali'ye vermiştir. O da kuvvetli Yahûdi pehlivanı Merhab'ı bir hamlede yere sermiştir. **Ashab arasında kardeşlik kurulduğu zaman Hazret-i Ali'yi, Peygamber Efendimiz kendisine kardeş seçmiştir. Cennet ile müjdelenen on zattan biridir.** Bütün fazîletleri kendinde toplamış kemâlât sâhibi bir zattır. Cesur, mert, kahraman, cömert, âdil, âlicenab, âlim, şâir ve hatiptir. **Fıkıh meselelerini en iyi bilen yedi ashabdan biridir. 586 hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir.** Hazret-i Peygamber O'nu Yemen'e vâli ve mürşid olarak gönderdi. Âdilâne hükümleri ile şöhret buldu.

قَضِيَّةٌ وَلَا أَبَا حَسَنٍ لَهَا

= **"Ebû Hasan'ın bile çözemiyeceği bir dâvâ."** sözü darb-ı mesel olmuştur.

Hazret-i Ebû Bekir, Ömer ve Osman (radıyallâhü anhüm) ın halîfelikleri sırasında O'nunla istişâre ederlerdi.

Halîfeliği sırasında bir defa kendisine:

— Ebû Bekir ve Ömer zamanında işler iyi giderdi, şimdi neden bozuldu? dediler.

— Onların, benim gibi müşâvirleri vardı, şimdi benim müşâvirlerim ise sizin gibileri, cevabını verdi.

Esbâb-ı nüzûl'ü çok iyi bilirdi. **İbn-i Sa'd** diyor ki: **"Bir âyetin nerede, ne hakkında ve ne zaman indiğini bilirim. Rabbım bana belleyen bir kalb, söyleyen bir lisan nasip etti."** derdi. İlmini ve şecâatini herkes takdir ile anar, meseleleri çok iyi incelerdi: Yeni evlenen birisi sefere gitmek istedi. Karı tarafı onu salmak istemediler. O da; eğer bir aya kadar nafakasını yollamazsam boşarım, dedi. Müddet geldi, nafaka yollamadı. Adam dönüp gelince Hazret-i Ali'nin huzûrunda muhâkeme oldular: "Adamı zorladınız, o da boşarım va'dinde bulundu, bu sayılmaz." dedi ve karıyı kocasına verdi. Mîrasta **(Mesele-yi minberiye)** diye anılan buluşu meşhurdur. Şöyle ki: Koca ölmüş, geriye kalan eşine 1/8, iki kızına 2/3, annesine 1/6, babasına 1/6 hisse düşüyor. Kûfe'de minberde hutbe okurken, eşin hissesinin kaç olduğu sorulunca, duraklamadan zevcenin hissesinin 1/9 olduğunu söylemiş; "1/8 değil mi?" denince; "Onun hissesi burada 1/9" olduğu cevabını vermiş. Çünkü bu mesele avliye olduğundan 24 değil, 27 üzerinden taksim yapılması gerekir. Bu onun zekâsının parlaklığını gösterir. Hazret-i Ömer: **"Ali olmasaydı, Ömer mahvolurdu."** dermiş.

Tâbiînden **Atâ**'ya sordular: "Ashab arasında Ali'den daha bilgini var mıydı?" "Hayır, öyle birini bilmiyorum." cevabını verdi. Hazret-i Âişe; O'nun, sünneti en iyi bilen olduğunu söyler.

İslâm Târihinin ihtilâflı, karışık bir devresinde Halîfe seçildi (Hicrî 35/656). **Zamanı iç** kavgalarla geçti. Hazret-i Osman'ın şehid edilmesi faciasının açtığı kanlı yara bir türlü onulmadı. Talha ve Zübeyr, Hazret-i Âişe ile Kûfe üzerine yürüdüler. **Cemel vak'ası** vuku' buldu (Yıl: 36 H. / 657 M.). **İki taraf görüşüp anlaşmışlar**, Hazret-i Ali ve Hazret-i Âişe tarafları silâhlarını bırakmışlardı. Fakat târihe **Karaoğlu** diye geçen yahûdi dönmesi **İbn-i Sebe'** mel'ununun fitne ve fesadı körüklemesi yüzünden o elîm kavga meydana geldi. Sonra Şam'dakiler harekete geçti, **Sıffîn vak'ası** oldu (Yıl: 37 H. / 658 M.). Hazret-i Ali müslüman kanı dökülmesini önlemek için hakem usûlünü kabûl etti. Bundan dolayı da **Hâricîler** O'na karşı çıktılar ve O'nun başına gâile çıkardılar. 38 yılında Nehrevan'da onlarla savaştı. Hâricîler hakem yoluyla meselenin halline râzı olmadılar.

لَا حُكْمَ إِلَّا لِلّٰهِ

= **"Hüküm vermek ancak Allâh'a mahsustur."** diyorlardı. Hazret-i Ali: **"Bu doğru bir söz,**

fakat bununla bâtıl kastolunuyor." dedi. Amr İbn-i Âs'ın işâretiyle karşı taraf mızraklarının ucuna Kur'an sâhifelerini asıp, "Sizi bunun hakemliğine çağırıyoruz." dedikleri vakit de;

أَنَا الْقُرْآنُ النَّاطِقُ

= **"Ben konuşan Kur'ân'ım, yâni Kur'an benim hâfızamdadır."** cevabını vermişti. İlmî kudretine, edebî dirâyetine târih şâhittir. Hulefâ-i Râşidîn'den her birinin bir mümeyyiz vasfı vardır ki bu beyitte toplanmıştır:

بصدق أبوبكر و عدل عمر - به اذرم عثمان و علم على

"Ebû Bekr'in sadâkatı, Ömer'in adâleti, Osman'ın hayâsı, Ali'nin ilmi."

Hazret-i Ali edebiyat ve belâgatin en üstün mertebesine çıkmıştır. O'nun dînî, ahlâkî, içtimâî, siyâsî nutuklarını **Şerif Radî, Nehcü'l-Belâga**'da toplamıştır. Bundakilerin çoğunun O'na âit olduğu kabûl edilir. Oğlu **Hazret-i Hasan'a vasiyeti** meşhurdur.

Rasûl-i Ekrem ile kerîmeleri **Fâtıma**, dâmâdı **Ali**, torunları **Hasan** ve **Hüseyin** Hazretlerine **Âl-i Âbâ** ve **Ehl-i Beyt-i Mustafâ** denir. Bu tâbir edebiyâtımızda yüce duyguların ifadesi olmuştur.

Altı sene hilâfet makamında kaldı. **Abdurrahman İbn-i Mülcem** adındaki hâricî O'nu

Kûfe câmiinde şehid etti (17 Ramazan, sene: 40). Kerremallâhu veçhehû, oğulları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed b. Hanefiyye ile Ca'fer-i Tayyar'ın oğlu Abdullah tarafından teçhiz ve defnedildi. Mezarının yanına sonraları bugünkü Necef şehri kuruldu.

*
* *

Hazret-i Ali'den bir münâcaat:

"Ey ihsânı bol Allâh'ım! Sana hamdederim. Ey yegâne Ma'bud! Senin önünde eğilirim. Yücesin, kullarından dilediğine sonsuz nîmetler verirsin. Dilediğini hüsrâna dûçar edersin. Ey Yaradanım! Sana sığınırım. Varlık ve darlık zamanında Sana münâcaat ederim, her an Sana yalvarırım. Gerçi günahlarım çok, fakat Senin afvın ondan daha büyüktür, ümitsizliğe sebep yok. Eğer Sen de beni kepından kovarsan kime sığınırım, kimden medet beklerim, bana başka kim şefâatçi olur?"

"Yâ Rab! Hâlimi görüyorsun, yoksulluğumu biliyorsun. Gizli niyâzımı duyuyorsun. Beni Sen'den ümit kesenlere katma, kusuruma bakma, daha fazla bekletme, ümitsizliğe atma. Rahmetine güvenim tamdır. Gönlümdeki aşk ateşini yandır, beni muhabbetine kandır, sevgini eksik etme. Senin azametin önünde boyun eğdim, dize geldim, secdeye kapandım, beni gufranına boğ, azâbından esirge, Allâh'ım! Dünyâdan sıyrılıp huzûruna gelirken beni, Kelime-i Tevhid'den ayırma. Senin nârın da hoş, nûrun da hoştur. Senin rahmetinden ümit kesmek ne boştur. Mal ve oğulların fayda vermediği o korkunç günde Senin afvına nâil olmak isterim, bana afvın yeter, lûtfunu göster."

"Sen bana yol gösterirsen hiçbir vakit yolumu şaşırmam. Sen yol göstermezsen, dalâlette kalırım. Eğer Senin afvın yalnız iyilere mahsus ise ya kötülerin bağışlayıcısı kim olacak? Herkesin İlâh'ı Sen'sin. Ben ümmetin en müttakîsi olamadımsa, şerîri de sayılmam. Senin afvına sarılıyorum. İtiraf ederim, günâhım büyük, fakat Senin afvın ondan daha büyüktür."

"Senin lûtfunu hatırlayınca kalbime tesellî doluyor. Günahlarımı düşündükçe gözlerimden yaş dökülüyor. Sen, şânına lâyık olanı yap, beni affet! Beni, Senin fazl-ü lûtfundan başka bir yere başvurmayacak bir tıynette yarattın. Ne umarsam Sen'den umarım. En büyük endişem şudur: Beni Sen de kapından kovarsan, eli boş çevirirsen hâlim nice olur? Allâh'ım, görüyorsun gâfiller uykuda, ben ise gece karanlığında el açıp Sana niyaz ediyorum. Duâlarım Sana yükselsin, niyazlarım makbûl olsun. Herkes ne beklerse ancak Senin lûtfundan bekler. Her biri Cennete girmek ister, Sen bana Cennette dîdârını göster, bu bana yeter."

"Ey insanlara doğru yolu göstermek için peygamber gönderen Allah! Rasûl-i Hâşimî hürmetine, Seni tesbih eden, takdis eyleyen hayırlı ümmet aşkına, bizi îmandan, Kur'an'dan, İslâm'dan ayırma, müslüman olarak haşret. Rasûlünden şefâat umarım. Beni ondan mahrum etme. Sen'den afv-u mağfiret dilerim. Beni boş çevirme, Allâh'ım!" (Kenzü'l-Hikem).

HAZRET-İ ÂİŞE

(Vefâtı: 58 H. / 677 M.)

Mü'minlerin anası **Hazret-i Âişe** (R.A.) Hazret-i Ebû Bekir'in kızı olup Peygamber Efendimiz'in en sevgili zevcesidir. Seferde ve hazarda dâimâ Rasûl-i Ekrem'in yanında bulunduklarından, başkalarının muttali olamadığı ahvâle O muttali olmuştur. Bu sebeple en fazla Hadîs-i Şerîf rivâyet edenler arasında yer almıştır. 2210 Hadîs-i Şerîf rivâyet etmiştir. Sahâbiyye kadınlar arasında en bilgili olanı O'dur. Rasûl-i Ekrem'in en yakın dostu, Hicret'te **Gâr** (Mağara) arkadaşı Hazret-i Ebû Bekir'in kerîmesi olduğunu söylemek, O'nun fazîlet ve şerefini, kadir ve îtibarını göstermeye yeter.

Ashâb-ı Kirâm'ın büyükleri, Rasûl-i Ekrem'in birçok ahvâlini O'ndan sorup öğrenirlerdi. Hâne-i Seâdette olanlar hakkında en sağlam ve güvenilir bilgi sâhibi O'dur. Ashabla dînî meseleler üzerinde münâkaşa yapar, delillerinin kuvvet ve sarahati sayesinde haklı olduğunu isbat ederdi. Bâzı meselelerde Ebû Hu-

reyre, Abdulah İbn-i Abbas ve Abdullah İbn-i Ömer Hazretleri ile ihtilâf ettiği olmuş, mâkul olan itirazları kabûl edilmiştir. Fıkıh, Hadîs ilimlerindeki kudret ve vukûfuna ilâveten şiir ve edebiyat alanında da geniş bilgisini herkes teslim eder. O'nun rivâyetleri, sahîh eserlerde yer almıştır.

HAKKINDAKİ SİTÂYİŞLİ SÖZLER

Ashab'dan **Ebû Mûsâ el-Eş'arî** demiştir ki: "Biz bir müşkil mesele karşısında kalınca, Hazret-i Âişe'ye müracaat ederdik ve o mesele hakkında O'nda mutlaka bilgi bulurduk."

Tâbiîn'in ulularından **Mesrûk** diyor ki: "Ashâb-ı Kirâm'ın büyüklerinin Hazret-i Âişe'ye ferâiz sorduklarını gördüm."

Yine Tâbiîn'den olan **Atâ İbn-i Ebî Rebah** da şöyle diyor: "Hazret-i Âişe, insanlar içinde en fakîh, en âlim ve re'yi en güzel olan idi."

Zâtü'n-Nitâkayn şöhretiyle anılan ablası **Hazret-i Esmâ**'nın oğlu **Urve İbn-i Zübeyr** ile erkek kardeşi **Muhammed**'in oğlu **Kâsım**, kendisinden birçok bilgi almışlar, O'ndan öğrendiklerini müslümanlara nakletmişler ve duyurmuşlardır.

HAZRET-İ ÂİŞE'NİN BÂZI MESELELER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Hazret-i Âişe Vâlidemiz, fıkıhta re'y sâhibi olanlardandır. O'na göre cenâze kaldırmakla abdest bozulmaz. Ebû Hüreyre Hazretleri'ne göre bozulur. Guslederken kadının örgülü saçlarını çözmesi îcâbetmez. Saçlarının dibinin ıslanması kâfidir. İbn-i Ömer, saçların çözülmesine kâildir. Ölü yıkamaktan dolayı gusül vâcip olmaz. Ebû Hüreyre'ye göre vâcip olur. Namaz kılanın önünden kadın geçmekle namazı bozulmaz. Ebû Hüreyre bozulduğuna kanidir. Kurban bayramında kesilen kurbanların etlerini üç günden fazla tutmak câizdir. Peygamber Efendimiz etraftan gelenler çok olduğu zaman ihtiyâca binâen kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını men etmişti. Bu yasak sonra kalktı, diyor. Sabi'nin malından zekât verilir. Beş defa emmekle süt kardeşliği sabit olur, diyor ki, Şâfiîler bu kavli almıştır. O'na göre vakit namazları bidâyette iki rek'at olarak farz kılınmıştır. Mi'râc'da öğle, ikindi ve yatsı namazları dörder rek'at oldu. Akşam namazı gündüzün vitir namazı sayılır. Sabah namazı iki rek'at olarak kaldı, buna bedel uzun sûreler okunur.

ÜMMEHÂTÜ'L-MÜ'MİNÎN'DEN OLMASI

Hazret-i Âişe, Rasûl-i Ekrem ile Hicret'ten önce Mekke'de nişanlanmış, Hicret'ten sonra

Medîne'de düğünü yapılmıştır. Evlendiği zamanki yaşı hakkında rivâyetler birbirini tutmaz. Yaşının 9 olduğunu söyleyenler vardır. Ablası Hazret-i Esmâ ile aralarındaki 10 yaş farkı gözönünde tutulursa, o zaman yaşının 11 civarında olduğu tahmin olunabilir. Çünkü Esmâ'nın Hicret'te 27 yaşında olduğu rivâyet olunmaktadır. Yaş söylenirken bâzan takribî olarak söylendiği vâki olan bir şeydir. Onun için rivâyetler muhtelif olmuştur.

Hazret-i Âişe Vâlidemiz zeki, yüksek terbiye sâhibi bir insandı. Hazret-i Ebû Bekir'in hânesinde yetişip büyümüş, o muhterem pederin hasletlerinden birçok şey almıştır. Hazret-i Peygamber ile geçirdiği 9 senelik zevcelik hayâtında her bakımdan nümûne-i imtisâl olarak gösterilebilir. O, islâm kadınlarının medâr-ı iftiharıdır, bir fazîlet örneği ve güzel ahlâk timsâlidir. Hakîkat böyle iken maâlesef münâfıkların iftirasından kurtulamamış, İslâm'a düşman olup el uzatan münâfıklar, Rasûl-i Ekrem'in harîm-i ismetine de dil uzatmaktan çekinmemişlerdir. İslâm târihinde **İfk** hâdisesi diye kaydolunan bu çirkin iftiranın aslâ aslı olmadığı Kur'ân-ı Kerîm'in beyânı, Ashâb-ı Kirâm'dan şahâdet ile sâbittir. Hazret-i Âişe mâsum ve nezih bir hayat yaşadı. Bir şeyden haberi yoktu. Münâfıkların alçakça uydurup yaydıkları bu iftirayı duyunca, kalbinden vurulmuşa döndü. Gönlünün bütün sâfiyeti ile ağladı. Gözlerinden dökülen bu mâsum yaşlar O'nun berâetinin en paklak delîli idi. Heyecanından **Hazret-i Yâkub**'un ismini hatırlamadığından, **"Yûsuf'un babasının dediği gibi demekten başka çâre yok."** dedi.

فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ

Âyetini okudu[1]. Sonra Nûr sûresinin onbirinci ve müteakip âyetleri nâzil olarak bu iftirayı reddetti.

Hazret-i Âişe Vâlidemizin berâeti hakkında Âyet-i Kerîme nâzil olması, O'nun için büyük bir şereftir. Zaten hakîkî mü'minler, münâfıkların başı olan Abdullah İbn-i Übeyy'in diline dolayıp yaydığı bu iftiraya aslâ inanmadılar. Kur'ân-ı Kerîm'in beyan buyurduğu veçhile;

هٰذَا إِفْكٌ مُبِينٌ

"Bu apaçık bir iftiradır."[2]

سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

(1) Yûsuf Sûresi, Âyet: 18.
(2) Nûr Sûresi, Âyet: 12.

"Bunu söylemeye bizim dilimiz varmaz, hâşâ, bu büyük bir iftiradır."[1] diyerek bunu reddettiler. Bu hususta şüpheye aslâ yer vermediler.

Ümmü'l-Mü'minîn = Mü'minlerin Annesi Hazret-i Âişe (R. Anhâ) ilim, fazîlet ve şeref dolu bir hayattan sonra Hicret'in 58. yılında vefat ettiler. Allah kendisinden râzı olsun.

(1) Nûr Sûresi, Âyet: 16.

HAZRET-İ ABDULLAH İBN-İ MES'UD

(Vefâtı: 32 H. / 652 M.)

Abdullah İbn-i Mes'ûd'un künyesi **Ebû Abdurrahman** olup, babasının adı Mes'ud'dur. Annesinin adı Ümm-ü Abd olduğundan bâzan annesinin adına nisbetle **İbn-i Ümm-ü Abd** dahi denir. Mekke'de doğdu. İlk müslüman olanların altıncısıdır. Gâyet güzel ve gür sesle Kur'an okur, Allah Kelâmını müşriklere duyururdu. İlk zamanlarda müşriklerin saldırılarına mâruz kalmıştır. Fakat bu O'nu Hak yolundan aslâ ayırmadı.

Habeşistan'a hicret etti. İlk kafilede bulundu. Habeşistan'dan döndükten sonra bir müddet Mekke'de kaldı. Sonra Medîne'ye hicret etti. **Ebû Mûsâ El-Eş'arî** diyor ki: "Ben ve kardeşim Yemen'den geldiğimiz vakit İbn-i Mes'ud ve annesini **Ehl-i Beyt**'ten zannettik. Çünkü dâimâ oraya girip çıkarlardı."

Bedir Harbine ve ondan sonraki bütün savaşlara katıldı. Bedir Harbinde müşriklerin

en azgın elebaşısı olan **Ebû Cehil'i** yere seren O'dur.

Hazret-i Peygamber (S.A.S.) in irtihâlinden sonra Bizanslılarla yapılan Yermük Harbi'nde de bulundu.

Kendisinden **848 Hadîs-i Şerîf** rivâyet edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bilgisi ve fıkhı çok kuvvetliydi. Hazret-i Ömer O'nu Kûfe'ye muallim ve kadı olarak gönderdiği zaman, Kûfe halkına şöyle yazdı: **"Ben Ammar İbn-i Yaser'i size vâli, Abdullah İbn-i Mes'ûd'u ise muallim ve vezir olarak gönderiyorum. Bunların ikisi de Rasûlullâh'ın en seçkin Ashâbındandır ve Bedir ehlindendirler. Onlara uyun, itâat edin, onları dinleyin, ben sizi kendime tercih ederek Abdullâh'ı size gönderdim."**

İbn-i Mes'ud görüş itibariyle Hazret-i Ömer'in yolundadır. Hakkında nass bulunmayan hususları re'y ve içtihat yoluyla hallederdi. Kûfe ve Basra'nın yâni Irak ulemâsının re'y fıkhı taraftarı olmalarında bunun tesiri olmuştur. **Alkame** (62 H. / 681 M.), **İbrâhim Nahaî** (95 H. / 713 M.), **Hammad İbn-i Ebî Süleyman** (120 H. / 737 M.) yoluyla **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri** bu ekole mensuptur. Re'y fıkhının Irak'ta gelişmesinde Hazret-i Ömer'in ve Abdullah İbn-i Mes'ûd'un rolü olmuştur.

Hazret-i Ali Kûfe'ye geldiğinde Kûfeliler O'na İbn-i Mes'ûd'u çok övdüler. "Biz O'nun kadar güzel ahlâklı, sohbeti tatlı, iyi öğreten ve Allah'dan çok korkan kimse görmedik." dediler. Hazret-i Ali onların bu samîmî sözlerini tasdik etti ve şunu da ekledi: "Onda bu söylediklerinizden daha fazlası da vardı." dedi. **"Kur'ân'ı güzel okur, helâlini helâl, haramını haram bilir, dinde fakîhtir, sünnet âlimidir..."**

Abdullah İbn-i Mes'ud, Ashâbın en ileri gelen yedi fakîhinden biridir. Abâdile-i Erbaa'dan sayılmaz. Hadîs rivâyetinde çok dikkatli idi. Kendisine neden çok hadîs rivâyet etmediği sorulunca:

"Bu kolay bir şey değildir. قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ **denildiği zaman, bizi bir titreme alırdı. Yanlış söylerim endişesiyle korkarız."** cevabını verirdi.

Fıkıh ilmindeki dirâyeti yüksektir. **Ebû Mûsâ El-Eş'arî'ye bir defa bir mîras meselesi soruldu. Bildiği gibi taksim yaptı ve gidin İbn-i Mes'ûd'a bunu gösterin, dedi. İbn-i Mes'ûd'a sordular. Onun taksimini bozdu. Bunun üzerine Ebû Mûsâ El-Eş'arî:**

لَا تَسْأَلُونِي مَادَامَ هٰذَا الْحَبْرُ فِيكُمْ

"İçinizde bu âlim varken bana bir şey sormayın." dedi ve O'nun ilmî kudretini övdü.

Zifaftan önce kocası ölen bir kadının mehr-i müsemmâsı = kararlaştırılmış mehri yoksa, İbn-i Mes'ûd'a göre kadına terekeden mehr-i misil verilir. Yâni dengi kadınların mehri ne kadarsa, ölen kocasının mîrasından o miktar bir meblâğı mehir olarak alır. O, bu hususta Hz. Peygamber (S.A.S.) in **Berva' bint-i Vâşık el-Eslemiyye** hakkında verdiği hükme dayanmaktadır. Bu Hadîsi Ma'kal İbn-i Sinan rivâyet etmiştir. Bu hususta Hanefî mezhebi imamları İbn-i Mes'ûd'un kavlini almaktadırlar. Yine İbn-i Mes'ûd'a göre kocası ölen kadın eğer hâmile ise, doğum yapmakla iddeti bitmiş olur. Hz. Ömer (R.A.) de bu görüşe katılmaktadır. Birçok fıkhî meselelerde **Hz. Ömer** (R.A.) in **İbn-i Mes'ûd**'un ve **Zeyd İbn-i Sâbit**'in re'y ve içtihatları birleşmektedir. Bir meselede Hz. Ömer'le Hz. Abdullah İbn-i Mes'ûd'un kavilleri birleşirse, İbrâhim Nehâî onu alır, başka kavillere bakmazdı. Bu ikisinin görüşü başka başka olursa, o zaman da İbn-i Mes'ûd'un kavlini alırdı. Çünkü O'nun görüşünü ve hükmünü daha latîf ve hoş bulurdu.

Abdullah İbn-i Mes'ud Hazretleri tefsirdeki rivâyet ve dirâyetiyle de şöhret yapmış bir zattır. Kur'ân-ı Kerîm'i gâyet güzel ve tatlı

âhenkle okuduğu gibi en iyi anlar ve tefsir ederdi. Bir zat kendisine gelerek;

— Mescidde birini dinledim, Kur'ân-ı Kerîm'i kendi re'yine göre tefsir ediyor:

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ

Âyetini; "Kıyâmet günü insanları bir duman kaplayacak, nezleye tutulmuş gibi nefeslerini tıkayacak." yollu tefsir ediyor, dedi.

Bunun üzerine İbn-i Mes'ud şöyle dedi:

— **Bir kimse, bir şeyi bilirse söylesin. Eğer bilmezse, bilmediğini itiraf edip Allah bilir, desin.**

Bu âyet şunun hakkındadır: Kureyş Hz. Peygamber'e karşı durmakta çok aşırı gidince, semâvî bir ceza olarak Hz. Yûsuf zamanında olduğu gibi bir kıtlığa dûçar oldular, açlıktan kemik parçalarını bile kemirir oldular, zayıflıktan gözlerinin feri kalmadı. Birisi gökyüzüne bakınca tâkatsizliğinden gözleri etrafı dumanlı görürdü. Bu, işte onu anlatmaktadır.

İbn-i Mes'ud; Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde Kûfe'de vazifeli olarak bulundu. Orada halkı irşad etti, ilmini yaydı. Hz. Osman'ın son devirlerinde Medîne-i Münevvere'ye geldi.

Altmışı geçkin bir yaşta iken orada Hakk'ın rahmetine kavuştu. Hastalığı sırasında Halîfe Hz. Osman kendisini ziyârete geldi:

— **Şikâyetiniz nedendir,** dedi. O da;

— **Günahlarımdan,** cevabını verdi.

— **Bir arzunuz var mıdır,** deyince;

— **Rabbımın sevgisi,** dedi. Ve bu hal içinde Rabbına kavuştu.

Rivâyete göre, cenâze namazını Hz. Osman kıldırdı ve Bakî' mezarlığına defnolundu.

İbn-i Mes'ud Hazretleri son derece halîm, selîm, müttakî, kanâatkâr bir zattı. İlimdeki dirâyetine bu fazîletler ve meziyyetler de katılınca, O'nun değeri daha da büyümektedir.

Kabri nur olsun, Allah kendisinden râzı olsun!..

HAZRET-İ ABDULLAH İBN-İ ÖMER

(D: Bi'sette — Ö: 73 H.)

(D: 610 — Ö: 692 M.)

Hazret-i Ömer İbn-i Hattab'ın büyük oğlu olan **Abdullah,** bi'setin başında Mekke'de doğdu. Künyesi **Ebû Abdurrahman**'dır. Anası Zeyneb Bint-i Maz'un olup Ümmü'l-Mü'minîn Hazret-i Hafsa ile ana-baba bir kardeştir. Ashâb-ı Kirâm'ın en fazîletlilerinden biridir. Henüz bülûğ çağına gelmeden önce, babası Hazret-i Ömer'in bi'setin altıncı senesi İslâm'ı kabûlü üzerine, o da çocukken müslüman olmuştur. Babasından önce Medîne'ye hicret etti. Çok genç olduğundan Bedir ve Uhud harblerine katılmasına Hazret-i Peygamber (S.A.S.) müsaade etmedi. Hicretin 5 inci yılında vuku' bulan Hendek harbine katıldı ve ondan sonra Hz. Peygamber ile bütün gazvelerde ve savaşlarda bulundu.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında İç Arabistan'da yer yer isyan eden Arap kabîlelerine

karşı savaşa giden Hâlid İbn-i Velid'e o da refakat etti. Kendisi Arap süvarilerinin başında bulundu. 21 Hicrî / 642 Mîlâdîde yapılan Nihâvend muhârebesine katıldı. Şimâlî Afrika fütûhatını tamamlamak için Medîne'den giden yardımcı kuvvetlerin arasında O da vardı. 30 Hicrî / 650 Mîlâdî târihinde Said bin Âs'ın kumandasındaki ordu ile Taberistan fethine katıldı. 49 Hicrî / 669 Mîlâdî yılında Halîfe Yezid zamanında, Bizanslılara karşı yapılan sefere O da iştirâk etti. Böylece İslâm fütûhatında büyük hizmetlerde bulunduğunu görüyoruz.

Diğer yönden O, zühd ve takvâsı ile, Hadîs ilmindeki dirâyeti ile tanınmıştır. Rasûl-i Ekrem'in eserlerine tabi' olmakta son derece dikkatli davranırdı. Hz. Peygamber'in konakladığı yerlere iner, O'nun namaz kıldığı yerlerde o da teberrüken namaz kılardı. Hz. Peygamber Efendimiz'in altında gölgelendiği bir ağacı O'na gösterdiler. Ağaç kurumasın diye onu sulardı. Pederleri Hz. Ömer, dirâye ilminde üstündür, oğlu ise eserci idi.

MÜKSİRÎNDEN OLDUĞU

Ashâb-ı Kirâm arasında binden fazla Hadîs rivâyet eden sayılı zatlar vardır, bunlara çok Hadîs rivâyet edenler anlamına Müksirîn

denir ki, hepsi yedi Sahâbî olup, onlar da şunlardır:

1 — Hz. Ebû Hüreyre, 2 — Hz. Abdullah İbn-i Ömer, 3 — Hz. Enes İbn-i Mâlik, 4 — Hz. Âişe, 5 — Hz. Abdullah İbn-i Abbas, 6 — Hz. Câbir, 7 — Hz. Ebû Saîd El-Hudrî. Allâh-u Teâlâ cümlesinden râzı olsun.

Görülüyor ki, Abdullah İbn-i Ömer bunların arasında baştan ikinci olarak yer almaktadır. Bu da O'nun Hadîs ilmindeki üstün dirâyetini, derin vukufunu, Hadîs'e hizmetinin derecesini gösterir. Kendisinden 2630 Hadîs-i Şerîf rivâyet olunmuştur ki, Buhârî ile Müslim bunların 170'inde ittifak halindedirler. 81 Hadîsi Buhârî, 31 Hadîsi de Müslim tek olarak rivâyet ederler.

ASHÂBIN FUKAHÂSINDAN SAYILDIĞI

Hz. Abdullah İbn-i Ömer, Hadîs ilmindeki şöhretine ilâveten fıkıh ilmine de hizmet etmiştir. 60 sene fetvâ vermiş, halkın dînî müşkillerini halletmiş, sorularını cevaplandırmıştır. Ashâb-ı Kirâm arasında fıkıhtaki kudret ve dirâyetleri herkesçe tesbit olunan yedi fakîh vardır ki bunlara Fukahâ-i Seb'a denir. Hz. Abdullah bunlar arasında yer almaktadır. Meşhur olan 7 fakîh sahâbî şunlardır:

1 — Hz. Ömer İbn-i Hattâb, 2 — Hz. Ali bin Ebû Tâlip, 3 — Hz. Abdullah İbn-i Mes'ûd, 4 — Hz. Âişe bint-i Eb Bekir, 5 — Hz. Zeyd bin Sâbit, 6 — Hz. Abdullah İbn-i Abbas, 7 — Hz. Abdullah İbn-i Ömer.

Fukahâ-i Seb'a'nın başında babası, sonunda oğlu bulunmaktadır.

ABÂDİLE-İ ERBAADAN OLMASI

Ashâb-ı Kirâm arasında, müslümanlara hizmet husûsunda ün bırakmış, iyi hizmetlerde bulunmuş Abdullah adında dört zat vardır ki, bunlara Dört Abdullahlar (Abâdile-i Erbaa) denir. Onlar da şunlardır:

1 — Abdulah İbn-i Ömer, 2 — Abdullah İbn-i Abbas, 3 — Abdullah İbn-i Zübeyr, 4 — Abdullah İbn-i Amr İbn-i Âs.

Abdullah İbn-i Mes'ud Hazretleri de ilim ve dirâyetiyle çok meşhur ise de Abâdile-i Erbaa'dan sayılmaz. Bâzıları bunu yanlış bildiklerinden burada tashîh edelim. Kendisi bu tâbir çıkmazdan önce vefat ettiklerinden bu tâbirin şümulüne girmez. Allah cümlesinden râzı olsun.

Görüldüğü üzere Abdullah İbn-i Ömer, her sâhada hizmet etmiş bir zattır. Zühd ve takvâ

sâhibi olduğu gibi Hadîs ve Fıkıh ilminde de derin vukufu vardır. İbn-i Mes'ud; "Kureyş içinde O'nun kadar nefsine hâkim, nefsin arzularına boyun eğmeyen yoktur." diyor. Basîret gözü açık, son derece zeki, dirâyetli bir Sahâbîdir. Şu kıssa bunu gösterir: Hz. Peygamber, bir defa Ashâbı ile sohbet ederken; **"Ağaçlar içinde bir ağaç vardır ki, yaprağını dökmez. O, Müslümanı andırır. Bilin bakalım o hangi ağaçtır?"** dedi. Ashab, vâdilerdeki ağaçların adlarını saymağa başladılar. Biri de isâbet edemedi. Abdullah İbn-i Ömer bunun Hurma ağacı olduğunu söyledi. Dâimâ yeşil ve meyvesi bereketli olduğundan hakîkaten mü'mini andırır.

Hz. Abdullah İbn-i Ömer, ilmî kudretini, zekâsını Hadîs rivâyetine verdi. Hadîs-i Şerîfleri belledi. Onları rivâyet husûsunda büyük gayret sarfetti. Zengin bir ilim hazînesi bıraktı. Ebû Ca'fer der ki: "Rasûlullâh'ın Ashâbı içinde, O'ndan duyduğu hadîs-i şerîfleri ziyâdesiz ve noksansız bir halde bellemeğe Abdullah İbn-i Ömer kadar dikkat eden yoktu." İmâm-ı Şâfiî, O'nun Hadîsçiliğinin fıkhından daha üstün olduğunu söyler.

O devirde kopan fitnelerden uzak kaldı. Kendisini siyâsî cereyanlardan uzak tuttu. Bîtaraflığını muhafaza etti. Şam halkı O'ndan ya-

na oldukları halde onların tarafını tutmadı. Hz. Ali saflarında da döğüşmedi. O kardeş kavgalarına katılmadı. Lisanını ve kılıcını kana bulamadı.

Dindarlığı ve yüksek ahlâkı ile çok takdir kazandı. Halîm, selîm, cömert ve kanâatkâr idi. Kölelerinden hangisini hak yolunda sâbit görürse onu hemen âzat ederdi. Hattâ kölelerinin mahsus böyle görünerek O'nu aldattıklarını söylediklerinde; **"Hayır için aldanmaktan iyi şey var mıdır?"** cevabını verirmiş.

Hicretin 73 üncü senesinde Hacca gitti. Hacdan sonra Mekke-i Mükerreme'de vefat etti. Mekke'de son ölen Sahâbîdir. Öldüğü zaman 84 yaşında bulunuyordu. Allâh'ın rahmeti üzerinden eksik olmasın.

Terceme-i halini ihtiva eden eserler:

— İbn-i Sa'd, Et-Tabakâtü'l-Kübrâ, c. 3.
— İbn-i Esîr, Üsdü'l-Gâbe.
— Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz Meâlimü'l-Îmân, c. 1, s. 70.
— Hayreddin Ziriklî, El-A'lâm, c. 2, s. 570.
— Abdullatîf Sübkî, Târih-et-Teşrî' el-İslâmî, s. 120.
— Şemsettin Sami, Kamûsu'l-A'lâm, c. 4, s. 3104.
— İslâm Ansiklopedisi, c. 1, s. 39.

HAZRET-İ ABDULLAH İBN-İ ABBAS

(H.Ö. 3 - 68 H. / 619 - 687 M.)

Hazret-i Abdullah, Hazret-i Peygamber'in amcası **Abbas**'ın oğludur. Hicretten üç (veya beş) yıl önce Mekke'de doğdu. Hâşimoğulları o zaman **Şib**'de ablukada idiler. Kureyş müşrikleri, onlara boykot ilân etmişler, onlarla her türlü münâsebeti kesmişlerdi. İşte bu sıkıntılı günlerde Abdullah dünyâya geldi. Kureyş o zaman müslümanlarla alışveriş yapmıyor, kız alıp vermiyordu. Bu sûretle müslümanları yıldırmak istiyorlardı.

Abdullah, müslümanların arasında büyüdü. Rasûl-i Ekrem (S.A.S.) in hânesinde yetişti. İslâm'ın nûru ile terbiye oldu. Hazret-i Peygamber'in akrabasından olması dolayısiyle O'nunla dâimâ temas halinde idi. Küçükken Rasûlullâh'ın duâsını almıştı. Hazret-i Peygamber O'nun başını sıvazlıyarak:

"Allâh'ım, bu çocuğu dinde bilgi sâhibi yap. O'na Kur'ân'ın tefsîrini öğret." diye duâ etti.

Küçük çocukken, Rasûl-i Ekrem'in Hâne-i Saâdetlerine gidip gelirdi. Rasûl-i Ekrem'i abdest alırken görünce, abdest suyunu dökerdi. Hazret-i Peygamber, bundan çok memnun kalırdı. Abdest alması bitince O'nu kucağına alır, başını sıvazlayarak okşar ve O'na hayır duâ ederdi.

Medîne'ye hicret ettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Hadîs-i Şerîflerle meşgul olmağa başladı. Hadîs rivâyetinde çok geniş bilgi sâhibi oldu. **Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali, Hazret-i Abdullah İbn-i Mes'ud, Hazret-i Abdullah İbn-i Ömer, Hazret-i Zeyd bin Sâbit** gibi Ashâb'ın uluları arasında O da fetvâ verenlerdendir. Hazret-i Ebû Bekir'in halîfeliği devri böyle geçti. Hazret-i Ömer zamanında ise, şöhreti her tarafa yayıldı. Her yerden müslümanlar gelip O'ndan mesele sorarlar, müşküllerini hallederlerdi. Hazret-i Ömer, O'nu hem sever, hem takdir ederdi. Birçok hususları O'nunla müşâvere ederdi. Hazret-i Ömer:

— **"İbn-i Abbas, gençlerin olgunudur, lisânı düzgün ve aklı üstündür."** derdi.

Hazret-i Osman zamanında da aynı îtibarda kaldı. Hicretin 27 nci yılında **Afrika** fütûhatına giden orduya O da katıldı. Sonra da **Taberistan** fethinde bulundu. Bu seferde **Hazret-i Hasan** ile **Hazret-i Hüseyin** de beraberdi.

Emevîler, Hazret-i Osman'ın kanı dâvâsına kalkışınca, **Hazret-i Ali** tarafını tuttu. Fakat siyâsî cereyanlardan uzak kalmağa çalıştı. Hiçbir zaman aşırılık yapmadı. Kendini ilme verdi. Hazret-i Ali O'nu bir ara **Basra Vâlisi** yaptı. Orada Basra Mescidinde Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederdi. Siyâsî entrikaların içine girmekten çekindi. Dâimâ îtidâl tarafını tuttu.

İbn-i Abbas, hicretin 48 inci yılında, arapların **İstanbul**'u fethetmek için açtıkları sefere katıldı. Bu sefer esnasında **Hazret-i Ebû Eyyûbi'l-Ensârî Hazretleri** şehid düştü.

O, **muksirîn**'dendir. Yâni binden ziyâde Hadîs rivâyet eden yedi zattan beşincisidir. 1660 Hadîs-i Şerîf rivâyet etmiştir. Fıkhı da kuvvetlidir. Ashab içinde en başta gelen yedi fakîh **(Fukahâ-i Seb'a)** dan biri de O'dur. **Abâdile-i Erbaa** (dört Abdullah) dan biridir. Hadîse ilk hizmet edenlerden, rivâyet ilmini geliştirenlerdendir. Kapı kapı dolaşıp Hadîs-i Şerîf toplardı. Hâne sâhibini rahatsız etmemek için kapının önüne elbisesini yayıp oturur, orada beklerdi. Rüzgârın kaldırdığı top toprak üzerine konardı. Görmek istediği zat, evinden çıkıp O'nu görünce:

— Ey Peygamber'in amcazâdesi, niye zahmet ettin? Haber salsaydın da biz sana gelseydik, derdi. O da:

— Benim size gelmem daha münâsip, cevabını verir ve Hadîs sormağa başlardı. Hadîs-i Şerîfleri ilk defa yazanlardandır.

Tâvûs der ki: 50-70 Sahâbîye yetiştim, bir şeyde ihtilâfa düşünce hepsi de İbn-i Abbâs'ın dediğini kabûl ederlerdi.

Onun için derin ilmini ifade etmek maksadiyle O'na, **Bahr** (deniz), **Hibru'l-Ümme** (ümmetin büyük âlimi) denir. İbn-i Mes'ud O'na, **Tercümânü'l-Kur'ân** ünvânını verir. Çünkü tefsîri ve nüzûl sebeplerini en iyi bilen O'dur. O'na nisbet olunan tefsirde birçok rivâyetler toplanmış bulunmaktadır. Ferâiz ilminde vukuf sâhibidir. Şiirde ve Ensâb ilminde genişçe bilgisi vardı.

Abdullah İbn-i Ömer; İbn-i Abbas, ümmet-i Muhammed'in, Hazret-i Peygamber'e nâzil olanı en iyi bilendir, derdi. Tâbiînden olan **Atâ** diyor ki: "Ben İbn-i Abbâs'ın meclisi kadar zengin ve rengin bir meclis görmedim. Fıkıh bilenler orada, Kur'ân bilenler orada, edebiyatçılar orada bulunurdu. Bunların hepsinin başında İbn-i Abbas gelirdi."

Tefsir ve Hadîste olduğu gibi, diğer bütün ilim dallarında da bilgi sâhibi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Soranların herbiri, O'ndan, sorularına cevap alırdı. İlmi, susuzluklarını giderirdi. Bâzı müsteşriklerin O'na dil uzatmaları, büyük bir haksızlıktır.

"Atalar seng-i tağrîzi diraht-i meyvedâr üzre." (Meyve ağacına taş atarlar.)

O, dâimâ ilimle, öğrenmekle, öğretmekle meşgûl olurdu. Hazret-i Ali zamanında kısa bir müddet Basra Vâliliğinde bulundu. Orada da ilim yaydı. Hicretin 68. yılında 71 yaşında iken **Tâif'te** öldü. Allah O'ndan râzı olsun.

Terceme-i halini yazan eserler:

— Taberî, Târihu'l-Mülûk.
— Mes'ûdî, Mürûcu'z-Zeheb.
— Hayreddin Ziriklî, El-A'lâm.
— Hasan İbrâhim Hasan, Züamâü'l-İslâm.
— Abdullatîf Sübkî, Târih-u Teşrîi'l-İslâmî.
— Muhammed Hudarî, Târih-u Teşrîi'l-İslâmı.

ZEYD İBN-İ SÂBİT

(Vefatı: 45 H. / 665 M.)

Zeyd İbn-i Sâbit'in künyesi **Ebû Saîd**'dir. Medîne'de **Neccâr Oğulları**'ndan olup, Ensâr-dandır. Rasûl-i Ekrem Medîne'ye geldiklerinde, Zeyd 11 yaşında bir çocuktu. O'nun yanında yetişti, O'ndan hiç ayrılmazdı. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Vahiy kâtipliği vazifesini îfâ etti. Aynı zamanda Hazret-i Peygamber'in **sır kâtibi** idi. O'nun emirleri üzerine Süryânî ve İbrânî dillerini öğrendi. Rasûl-i Ekrem'in mektuplarını o yazardı. Hazret-i Peygamber kendisine şöyle demişti:

"Ben etrafa mektuplar yazdırıyorum. Yahûdilerin fazla veya eksik yazmasından endişem var. Onların dillerini öğren!"

O da kısa zamanda bu dilleri öğrendi ve O'nun en güvendiği kâtibi oldu. Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer devirlerinde de aynı vazifeyi gördü.

Rasûl-i Ekrem kendisini çok severdi. Tebük Harbinde Neccaroğulları bayrağını O'na verdi.

O da bu bayrağı şerefle, zaferle dalgalandırdı. Hazret-i Osman devrinde Beytü'l-Mâlin (devlet hazinesinin) idaresine baktı. Hazret-i Ebû Bekir zamanında Kur'ân-ı Kerîm **Mushaf** halinde cem edilirken, Hazret-i Osman devrinde nüshaları çoğaltılıp etrafa dağıtılırken Zeyd bu heyetlerde vazife aldı.

KUR'ÂN-I KERÎM'İN CEM'İNDEKİ HİZMETİ

Hazret-i Ebû Bekir zamanında **Yemâme** harbinde birçok hâfızın şehid olması üzerine Hazret-i Ömer, Halîfe Hazret-i Ebû Bekir'e müracaatla, Kur'ân-ı Kerîm'in bir Mushaf halinde toplanmasını teklif etti. Hazret-i Ebû Bekir, bidâyette tereddüt ettiyse de bunun hayırlı bir iş olduğuna gönlü yattı ve **Zeyd İbn-i Sâbit**'in başkanlığında bir heyet kurarak, bu işin yapılmasını onlara verdi.

Zeyd diyor ki:

Hazret-i Ebû Bekir bana gelerek:

إِنَّكَ رَجُلٌ شَابٌّ عَاقِلٌ لَا نَتَّهِمُكَ وَقَدْ كُنْتَ تَكْتُبُ الْوَحْيَ...

"Sen akıllı, kültürlü bir gençsin, sana itimadımız tam. Hz. Peygamber'e vahiy yazardın, bu işi yap." dedi[1].

Başta tereddüt etti.

(1) Sahîh-i Buhârî, c. VI, s. 183, Bulak tab'ı, 1312.

فَوَاللّٰهِ لَوْ كَلَّفُونِي نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الْجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا أَمَرَنِي بِهِ مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ ...

"Vallâhi, bana bir dağı yerinden nakletmeyi yükleselerdi bu emrettikleri Kur'ân-ı Kerîm'i cem etme işinden daha ağır gelmezdi."[2] diyerek bu vazifenin ağırlığını, işin güçlüğünü belirtir.

Zeyd ve arkadaşları bu işe dikkatle başladılar ve bu şerefli vazifeyi güzelce başardılar. Hazret-i Osman zamanında **Azerbaycan** taraflarında gâziler arasında kırâet ihtilâfları baş gösterdiğinden Hazret-i Osman, Hazret-i Ebû Bekir zamanında toplanan mushaftan 7 - 9 nüsha istinsah ettirdi. Bu iş için bir heyet kurdu. Bu heyetin başına yine **Zeyd İbn-i Sâbit** getirildi. **Abdullah İbn-i Zübeyr, Saîd İbn-i Âs** ve **Abdurrahman İbn-i Hâris** bu heyete dâhildiler. Saîd dikte ediyor, Zeyd yazıyordu. Heyetin üçü Kureyş'ten, birisi yâni Zeyd Ensâr'dandı. İmlâ husûsunda ihtilâfa düştükleri zaman Kureyş lehçesi üzere yazmalarını Halîfe Osman heyete emretmişti[3].

(2) Sahîh-i Buhârî, c. VI, s. 183, Bulak tab'ı, 1312.
(3) Aynı eser, s. 184.

فَاكْتُبُوهُ بِلِسَانِ قُرَيْشٍ

Görülüyor ki Zeyd İbn-i Sâbit Kur'ân-ı Kerîm'e hizmet edenlerin başında gelir. Hazret-i Osman zamanında bu heyet tarafından çoğaltılan nüshalar, mühim İslâm merkezlerine gönderilmiştir ki, bunlara **Masâhif-i Emsâr** denir.

Zeyd, Hazret-i Ömer ve Osman devirlerinde birçok meseleler hakkında hüküm ve fetvâ verdi. Ferâiz ilmini çok iyi bilirdi. Kazâ, fetvâ, kırâet ve ferâiz husûsunda **başta gelirdi. Süleyman İbn-i Yesar** diyor ki: "Hazret-i Ömer ve Hazret-i Osman bu konularda hiç kimseyi Zeyd'den ileri tutmazlardı." **İbn-i Abbas** da; "Zeyd İbn-i Sâbit, ilimde râsih olanlardandır." diyordu.

Rasûl-i Ekrem'den 92 Hadîs-i Şerîf rivâyet eder. Fıkıhta re'y sâhibidir. **Hazret-i Ömer, Abdulah İbn-i Mes'ud** çok defa **Zeyd** ile aynı görüşü benimsemişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen **Kurû'** kelimesini Zeyd **tahûr** mânâsına almaktadır. Hanefîlerle Şâfiîler arasında ayrı ayrı mânâlara yorumlanan bu kelime hayız ile **ta**hûr arasında müşterek anlama gelir. **Şâfiîler** Zeyd'in görüşüne katılarak bunu tahûr mânâ-

*sına alırlar. Hanefîler ise hayız mânâsına yo*rumlarlar. Usûl-i fıkıhta bunun münâkaşası yapılır.

Zeyd'e göre (Hazret-i Osman da bu görüştedir), kölenin karısı olan Hürre kadın, iki defa boşanmakla **beynûnet-i kübrâ** veya **galizah** denen boşanma vâki olur. Başka boşanma hakkı kalmaz. Şâfiîler bunu almıştır. Hazret-i Ali ise, üç defa boşanma hakkı vardır diyor, ki Hanefiye mezhebi bu görüştedir. Bu ihtilâfın menşei şudur: Zeyd, talâkı zevc yönünden îtibar ediyor; talâkı yapan odur, köle olduğu için iki hakkı vardır, diyor. Hazret-i Ali ise kadın yönünden îtibar ediyor. Çünkü boşanan kadındır, talâk onun hakkında vâki oluyor, onun hakkına riâyet edilmelidir, hürre olduğu için üç boşanmak hakkıdır, diyor.

Zeyd, Kur'ân-ı Kerîm'e hizmet ederek, fıkıh ve fetvâ sâhasında çalışarak ilme şerefli hizmetler etti. Hazret-i Ebû Bekir'in buyurduğu gibi, O'nu kimse bir şeyle itham edemez. Nezih ve âlim bir zattır. Hicretin 45. yılında vefat etti. Allah gani gani rahmet etsin...

Ashâb-ı Kirâm'ın arasında fıkıh ve fetvâ sâhasında isim yapan zatlar çoktur. Bunların içinde en meşhur olanlar, isimlerini saydığımız bu yedi zattır. Tâbiîn arasında da fıkıh sâha-

sında şöhret almış nice zatlar vardır. Bunlar da şehirlere göre isim yapmışlardır. **Medîne**'de fıkıh sâhasında şöhret bulmuş 7 zat vardır ki onlara **Fukahâ-i Seb'a-i Medîne** —Medîne'nin 7 Fakîhi— denir ki onlar da şunlardır: Saîd İbn-i Müseyyeb (13 - 105 H. / 634 - 723 M.), Kâsım bin Muhammed bin Ebû Bekir (107 H. / 725 M.), Urve İbn-i Zübeyr (22 - 94 H. / 643 - 713 M.), Hârice bin Zeyd İbn-i Sâbit (100 H. / 718 M.), Ebû Bekir bin Abdurrahman İbn-i Hâris (94 H. / 712 M.), Ubeydullah bin Utbe bin Mes'ud (98 H. / 716 M.) ve Süleyman İbn-i Yesâr (34 - 107 H. / 654 - 725 M.).

Şâir onları şu beyitlerde toplamıştır:

ألا كل من لا يقتدى بأئمة
فقسمته ضيزى عن الحق خارجة
فخذهم : عبيد الله، عروة، قاسم
سعيد، أبو بكر، سليمان، خارجة

Herkim imamlara tabi' olmazsa, onun payı haksızlıktır, haktan dışarıdır.
Onların isimlerini al; belle: Ubeydullah, Urve, Kâsim, Saîd, Ebû Bekr, Süleyman, Hârice.

II

MEZHEB İMAMLARI

İMÂM-I A'ZAM EBÛ HANÎFE (NÛMAN B. SÂBİT)

(80 - 150 H. / 599 - 767 M.)

İslâm fıkhının değerli müçtehidlerinden ve Hanefî mezhebinin en büyük imamlarından olan Ebû Hanîfe Hazretleri'nin ismi **Nûman**'dır. Babası **Sâbit**, dedesi ise **Zuta**'dır[1]. Lâkabı **İmâm-ı A'zam**, künyesi **Ebû Hanîfe**'dir.

Ehl-i Sünnetin dört büyük imâmından birincisi olan İmâm-ı A'zam'ın atası Horasan illerinden Kûfe'ye gelip yerleşmiştir. Büyük babası olan Zuta, bugün Afganistan'ın başkenti olan Kâbil'de doğmuştur. Babası Sâbit ise Horasan şehirlerinden Nes'e veya Enbar'da doğmuştur. Enbar, Nes'e, Tirmiz şehirlerinde oturduktan sonra nihayet Kûfe'ye gelip yerleşmiş-

(1) Manastırlı İsmail Hakkı merhum, Mevahiburrahman'da bu kelimenin Mûsâ veya Selmâ vezninde olduğunu söyler.

tir. Oğlu Nûman burada dünyâya geldi. Sahîh-i Müslim şârihi **Muhiddin Nevevî**'nin kaydettiğine göre, babası Sâbit, Hazret-i Ali'nin hayır duâsını almış bulunmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin torunu İsmâil b. Hammad, atalarının bir ilbeyi âilesine mensup olduklarını söyler. Bu âilenin Türk, Fâris veya Nabat (Irak'ın yerli halkı) olduğu açık olarak bilinmiyorsa da Arap olmadığı kesindir. Nesebi hakkında garip şeyler rivâyet edenler olmuştur. Muhiddin Abdülkadir, **Cevâhiru'l-Mudîe**'de bunları nakleder. İslâmiyet, nesebe değil, takvâya, fazîlet ve meziyyetlere îtibar eder. Meşhur sufîlerden Şeyh Nakşibend'e:

— Neseb silsileniz nereye varır? diye sormuşlar. O da:

— İnsan, nesebiyle hiçbir yere varamaz, demiş. Cenâb-ı Hak; **"Sizin Allah katında en şereflimiz, en müttakî olanınızdır."** (Hucûrat sûresi) buyurmuştur.

YETİŞTİĞİ DEVİR

İmâm-ı A'zam, Emevîlerden Abdülmelik b. Mervan zamanında Kûfe'de doğdu. Hayâtında birçok şeylere şâhid oldu. Irak halkını, Haccâc-ı Zâlim'in haraca kestiği günleri yaşadı. Ömer İbn-i Abdülâziz'in adâlet dolu devrini gördü. Emevîlerin çöküp Abbâsî devletinin kuruluşu-

na yetişti. Fakat kendini bu çalkantılara kaptırmadı. Hayâtını ilme ve İslâm'a hizmete verdi. Çağında okunması mûtad olan ilimleri okudu. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Sarf, nahiv (dil bilgisi, gramer) derslerini okudu. Kûfe'de ve Basra'daki âlimlerden Hadîs-i Şerîf tahsil etti, ilim aldı. Babası Kûfe, Basra ve Mekke arasında ticâretle meşgul olduğundan o da onunla beraber buralara gidip geliyor, bu vesileyle muhtelif yerlerdeki âlimlerle görüşüyor, onların derslerini dinliyordu. Ashâb-ı Kirâm'dan dört zâta yetiştiğinden **Tâbiîn**'den sayılır.

O çağda **Hâriciler** ve **Şia** fırkası ortaya çıkmıştı. Kelâmcılar bunlarla münakaşa yaparlardı. Ebû Hanîfe ilk zamanlarda kelâm ilmiyle meşgul oldu, bu münakaşalarda dirâyetle ün saldı. 16 yaşında iken pederiyle birlikte Hacc'a gitti. Kâ'be-i Muazzama'nın hareminde ders halkalarını gördü. Abdullah İbn-i Hâris nâmındaki Sahâbîyi, etrafını saranlara Hadîs-i Şerîf rivâyet ederken dinledi. Böylece ilme merakı arttı. Dönüşte Kûfe'de büyük bir şevkle ilim çevrelerine girdi, derse devama başladı. O çağda Irak'ın ikinci kültür merkezi olan Basra'ya ticâret nedeniyle gidip geliyor, böylece oradaki âlimlerden ders dinlemek fırsatını buluyordu. Basra'ya 20 defadan fazla gidip gelmiştir. Asıl

yetişmesi Kûfe Mescidinde oldu. Kûfe Mescidi, o zaman 40.000 kişi alırdı. İçerde her nevi ilim okunurdu. İmâm-ı A'zam, buradaki kelâmcılar arasında, muhâkemesinin kuvveti, zekâsının parlaklığı ile seçilmişti.

FIKHA DÖNÜŞ

Fakat bir hâdise onun fıkıh derslerine dönmesine sebep oldu.

Talebesi Züfer, bunu şöyle anlatır: Mescidde Hammad b. Süleyman'ın ders halkasına yakın oturmuş dururken, bir kadın gelerek ona bir mesele sorar. Ebû Hanîfe ne cevap vereceğini bilemez. Ve kadını Hammad'a gönderir. Bundan sonra fıkıh meselelerini öğrenmeye merak eder ve Hammad'ın dersine devam etmeye başlar[2].

ÜSTADLARI

İmâm-ı A'zam'ın en başta gelen üstâdı **Hammad b. Süleyman**'dır. 20 yaşındayken onun dersine devama başladı. 18 sene süren uzun bir müddet Kûfe Mescidinde onun ders halkasında talebe sıfatiyle diz çöküp ders dinledi. Hocasının sağlığında ona saygısından ayrı ders kürsüsüne çıkıp kendisi ders vermedi. Hammad, bir mîras için Basra'ya gittiği zaman,

---

(2) Mekkî, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe.

kısa bir süre ona vekâleten ders verdi, o dönünce yine talebelik yerine oturdu.

FIKIHTAKİ SİLSİLESİ

İmâm-ı A'zam'ın fıkıh ilmindeki silsilesi Abdullah b. Mes'ud (Ö. 32 H. / 652 M.), Hz. Ali (Vefatı: 41 H. / 661 M.) gibi Ashâbın en büyük fakîhlerine kadar yükselir. Fıkhı, üstâdı Hammad'dan (Ö. 120 H. / 737 M.), o da İbrâhim Nehaî'den (Ö. 95 H. / 713 M.) ve Şa'bî'den (Ö. 104 H. / 722 M.), onlar da Alkame'den (Ö. 62 H. / 681 M.) ve Kadı Şüreyh'ten (Ö. 87 H. / 705 M.), onlar da İbn-i Mes'ud'dan almışlardır. Başka bir tarîkle de Mesrûk'tan (Ö. 63 H. / 682 M.), o da Hz. Ali'den almıştır. Böylece bu gibi büyük fukahâ vasıtasıyla fıkıh silsilesi Rasûl-i Ekrem'e varır. Bir defa Halîfe Mansur ona;

— **Sen bunca ilmi nereden aldın?** diye sordu. O da;

— **İbn-i Mes'ud'la Hz. Ali'nin yetiştirdiklerinden,** cevabını verdi.

— **Ne güzel, işini çok sağlam tutmuşsun,** dedi.

İlmi işte bu gibi feyyaz kaynaklardan aldı. Ayrıca Atâ b. Ebî Rabâh, Hişâm b. Urve, İbn-i Ömer'in kölesi Nâfi'den de ders aldı. Muhammed Bâkır, Ca'fer-i Sâdık ile de ilgisi vardı. Asıl üstâdı Hammad'dır. 18 yıl onun dersine

devam etti. Geceleri bile onunla müzakere yapardı. Horoz ötünceyedek müzakerenin uzamasına müsâade vardı. Horoz ötünce müzakere kesildiğinde, Ebû Hanîfe, tatlı uyku hiç umurunda olmaksızın canı sıkılır;

— Uğursuz horoz, ne de erken öter, tatlı müzakeremizi kesti, derdi.

Hocasına çok şeyler sorardı. Öğrenmenin anahtarı sormaktır, derler. O öğrenmek istediklerini dâima sorardı. Hocası bir defasında ona;

— **Beni kuruttun, bende ne varsa aldın hepsini,** demişti. 40 yaşına kadar hep okudu. Üstâdının ölümünden sonra, arkadaşlarının ısrarı üzerine kürsüye çıkıp ders vermeye başladı. Hocasının kürsüsünü tam mânâsıyla doldurdu. Etrafına binlerce talebe toplandı. 70 yıllık ömrünün 30 yılını hocalığa vakfetti. Şöhreti her tarafa yayıldı. Engin bir deniz gibi coşan ilminden birçok kişiler faydalandı. Irak, Horasan, Hârezm, Türkistan, Tuharistan, İran, Sind, Yemen, Arabistan ve sair yerlerden koşup gelen binlerce talebe, ilim âşıkları O'nun ilim kürsüsünün etrafını sardı. 30 yılda 4000 talebe yetiştirdi. Bunların içinde 560'ı fıkıhta şöhret sâhibi oldu, 40 tanesi müctehid derecesine yükseldi. İçlerinde **Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Züfer b. Hüzeyl, Hasan b. Ziyâd** gibi meşhur müctehidlerin bulunduğu bu zatlar, İslâm

fıkhına değerli hizmetlerde bulundular. **Muhammed b. Kerderî, Menâkıb-ı İmâm-ı Ebû Hanîfe** adlı eserinde O'nun talebelerinin isimlerini ve memleketlerini tesbit etmiştir. O, ilim dünyâsına ilim ışıkları saçan bir güneş gibidir. **Abdullah İbn-i Mübârek,** O'nun değerini bize şu beyitlerle şöyle anlatmaktadır:

لقد زان البلاد ومن عليها

امام المسلمين أبو حنيفة

بأحكام وآثار وفقه

كآيات الزبور على صحيفة

فما في المشرقين له نظير

ولا في المغربين ولا بكوفة

"Vermiş olduğu hükümlerle, eserleriyle ve fıkhiyle müslümanların imâmı Ebû Hanîfe, nice beldelere ve üzerinde yaşayanlara şeref bahşetti. Bunlar, sayfalar üzerine dizilmiş Zebur âyetleri gibidir. Ne doğu semtlerinde, ne batı cihetlerinde onun bir benzeri vardır, ne de Kûfe'de dengi bulunur."

DERS USÛLÜ

İmâm-ı A'zam'ın ders usûlü başkalarına benzemezdi. Talebesiyle müzakere şeklinde ders yapardı. Bu usûlün faydaları çoktur. En başta geleni: Talebeyi meseleleri incelemeye alıştırmak, hüküm verme ve mesele çözme kabiliye-

tini geliştirmektir. O'na göre ilim, toplamak ve bilgi yığmak için değil, onları fürû' meselelere tatbik ederek mesele çözmek içindir. Zaten fıkıh da budur. Kendisi şöyle derdi:

"Hadîs bilip de fıkıh bilmeyen kimse, ilâç toplayan eczacıya benzer. İlâçları toplayıp yığar, fakat hangi hastalıklarda kullanılacağını bilmez. İlâçların ne gibi hallerde kullanılacağını doktorlar bilir. Hadîs âlimleri hadîs-i şerîfleri toplarlar, fakîh de onlardan hüküm çıkarır."[3]

İmâm-ı A'zam, talebesini derslerde kendisiyle münakaşa ettire ettire hüküm çıkarmaya alıştırdı. O kendisini ilme, talebesini ilim öğretmeye vermişti. Onlara malca da yardım ederdi. Geçim sıkıntısı içinde onları gözetirdi. **İmâm-ı Ebû Yûsuf** O'nun himmetiyle okudu. Evlenme çağına gelip de parasızlık yüzünden dara düşenlerin düğün masrafını görür, gelinlerin çehizlerini hazırlardı. Talebesini maddeten ve mânen himaye ederdi. Rûhen yükselmelerine çalışırdı. Onlara nasîhat ederdi. Menâkıb kitapları O'nun talebesine verdiği öğütlerle doludur. Kalbini okuttuğu talebesine bağlamıştı. **"Sizler benim kalbimin sevinci, hüznümün tesellisisiniz."** derdi.

---

(3) Mekkî, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 91.

O'nun fıkıhta en başta kullandığı delil, **Kitab** ve **Sünnet**'tir. Sonra **İcma'** ve **Kıyas** gelir. Bunlara ilâveten **Ashâb'ın fetvâlarını, istihsânı, örf** ve **âdeti** de delil olarak alır. Hüküm ve istidlâldeki metodunu kendisi şöyle anlatır:

"Ben, bulduğum vakit Kitâbu'llah'dan alırım, O'nda bulamadıklarımı Rasûlullâh'ın Sünnetinden ve bir de mevsuk kimselerin elinde bulunan O'nun sahîh eserlerinden alırım. Allâh'ın Kitâbında, Peygamber'in Sünnetinde bulamadığım takdirde Ashab'dan tercih ettiklerimin sözlerini alırım, dilediğimi terkederim. Ve o aldıklarımın sözlerinden başkalarının sözüne çıkmam. İş, İbrâhim Nehâî, Şa'bî, Hasan Basrî, İbn-i Sîrîn, Saîd İbn-i Müseyyeb ve emsâline gelince (ictihad eden daha bâzı isimler sayar) işte onlar nasıl ictihad etmişlerse, ben de onlar gibi ictihad ederim."[4]

O'nun fıkıhta usûlü budur. Kitab ve Sünneti (Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hadîs-i Şerîfi) her şeyden üstün tutar. İcâbında kıyâsa gider. Kıyas için lâzım gelen bütün şartları hâizdi. Fıtraten zeki idi. Mantık kuvveti yaradılıştan sağlamdı. Eşya arasında doğru mukayese yapmak imkânına sâhipti. Müşâhedede isabet kudretine

(4) Mekkî, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 91.

vâkıf, hads, sezgi, intikal kuvveti fazlaydı. Bu şartları haiz olan bir fakîh, nasslardan edindiği fıkıh melekesi sayesinde, gayet kolayca kıyas yapabilir. İşte Ebû Hanîfe bunu yaptı. Çok hazırcevaptı. Bir defa O'nun yanında birisi; **"Bilmem demek ilmin yarısıdır."** dedi. **"Öyleyse iki defa bilmem demekle ilim tamam olacak demek."** cevabını verdi.

PLÂNLI ÇALIŞMASI, VAKİTLERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Hayatta başarının sırrı intizamdır, plânlı çalışmadır. İmâm-ı A'zam vakitlerini işine göre ayarlamış, günlük çalışmalarını plânlamıştı: Sabah ve akşamları derse ayırmıştı. Öğleye kadar çarşıda ticâret işlerine bakardı, öğleden sonra ilimle meşgul olurdu. Geceleri ibâdetle, ders müzakeresiyle geçerdi. Cuma günleri dostlarına, ahbaplarına evinde ziyâfet verir, onlarla sohbet ederdi. Cumartesi gününü evinin ihtiyacını görmeye ayırmıştı. Ev, bahçe, emlâk işleriyle meşgul olurdu[5].

Çok pratik davranırdı. At üzerinde giderken, kendisine; atın kaç ayağı olduğu sorulmuş. Atından inerek atın ayaklarını saydıktan sonra, "Dört" demiş. Böylece herkesin bildiği bir şeye bile saymadan cevap vermemek sûretiyle

(5) Mekkî, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 106.

dikkat husûsunda bir ders vermiş. Ebû Hanîfe *Bağdat kurulurken vazife almış. Taberî, tuğlaları birer birer saymak yerine yığın yapıp endaze ile ölçmek usûlünü kullandığını söyler.* Mekkî'nin ifadesinden, Ebû Hanîfe'nin arzın yuvarlak olduğuna kaani bulunduğu anlaşılıyor.

İKNA KUVVETİ

Kuvvetli muhakemesi, keskin zekâsı, fıtrî mantığı sayesinde mübahaselerini kolayca kazanırdı. Kûfeliler, bâzı siyâsî sebeplerle Hazret-i Osman'ı pek sevmezlerdi. Ebû Hanîfe, onların bu yanlış tutumunu düzeltmek için çare aradı. Bir zat diyor ki: Kûfe'de Osman'a acıyan yokken ona Osman'ı sordum. Pek acıdığını bildirdi. İşte böyle bir çevrede Kûfelinin birisi Hazret-i Osman'a dil uzatarak, yahûdi dermiş. Âlimler onu ikna edip bundan vazgeçirememişler, Ebû Hanîfe'ye başvurmuşlar. O da adamı görmüş ve ona şöyle demiş:

— Ben sana kızını birine istemeye geldim.

— Söyle bakalım kimin için?

— Zengin, şerefli bir adam, Hâfız-ı Kur'an, cömert, geceleri ibâdetle meşgûl...

— Yeter yeter, bu saydığın meziyetler kâfi.

— Yalnız bir kusuru var.

— Neymiş o, söyle bakalım?

— Yahûdi diyorlar.

— Fesübhânallah, benim kızımı bir yahûdiye vermemi nasıl istersin? Aslâ vermem.

— Sen vermezsin de Hazret-i Peygamber bir yahûdiye iki kerîmesini nasıl verir?

Zamanında türeyen ve **Dehrî** denen inkârcıları nasıl susturduğu bilinen bir şeydir.

TİCÂRET ANLAYIŞI

Ebû Hanîfe kumaş ticâreti yapardı. O'nun ticâret anlayışı şöyledir: O'na göre ticâret halka bir nevi hizmettir. Halkın muhtaç olduğu eşyayı bulup onların ayağına getirmektir. Maksat sadece para kazanmak değil, toplumun hizmetine koşmaktır. Ticârette emniyet, dürüstlük, güven esastır. Tâcir emin olmalı, ihtikâr, karaborsacılık yapmamalı. Böyle olunca ticâret bir nevi ibâdet gibi sevap olur.

HÜRRİYETE VERDİĞİ ÖNEM

O, ferdin hürriyetine çok önem verir. İnsan hürdür, malında tasarrufuna karışılmaz. Ticârette liberalizm taraftarıdır. Sefîhin bile tasarruftan men' edilerek hacr altına alınmasına karşıdır. İrade hürriyeti sebebiyle vâkıfın istediği zaman vakfından dönebileceğini söyler. Bir kimse 25-30 yaşına girdi mi, sefih dahi olsa malı kendisine teslim olunmalıdır, torun sâhibi olacak bir yaşa gelen kişiyi ben hacr altına alamam, diyor. Erginlik çağına giren kız evlenmede serbesttir, velîsi ona karışamaz.

KADILIK TEKLİFİNİ REDDİ

Emevîler O'nu kendi taraflarına çekmek istiyorlardı. Irak Vâlisi **İbn-i Hübeyre** O'na kadılık teklif etti. Kabûl etmeyince de O'nu hapsetti. Çıkınca Mekke'ye gidip orada kaldı. Abbâsîler iktidara gelince Kûfe'ye döndü. Bu defa **Mansur** O'na kadılık teklif etti. Kabûl etmeyince dayak atıldı, hapse tıkıldı. Bâzıları Mansur'un O'nu zehirlettiğini söylerse de bu münakaşa götürür. Mansur gibi şöhretli bir halîfe târihe böyle lekeli satırlarla geçmek istemez elbette.

ESERLERİ

Ebû Hanîfe'nin 12 kadar eseri tesbit edilmiştir. **Fıkh-ı Ekber, Fıkh-ı Ebsat, Âlim ve Müteallim,** 5 adet **Vasiyyet, Müsned** vesaire. Bunların içinde en meşhuru Fıkh-ı Ekber'dir. Bunda Ehl-i Sünnet akîdesini özetlemiştir. Türkçe tercemeleri basıldı. O'na göre akıl en büyük nîmet ve bir hüccettir. Kişinin aklıyla Allâh'ı düşünüp inanması lâzımdır. Hızır Bey, Kasîde-i Nûniyye'sinde bunu şöyle ifade etmiştir:

لاعذرمن عاقل في جهل خالقه
ان نال مدة فكر عند نعمان

"Kulun olmaz Hudâ-yı cehle özrü,
Zaman oldıysa fikre, dedi Nûman."

EBÛ HANÎFE DENİLMESİ

Sorulan meseleleri not etmek için yanında divit, kalem bulundurduğundan **Ebû Hanîfe** denilmiştir. Hanîf, dinde temiz ve dürüst kimse mânâsına da gelir ki, bu da O'na yakışır. Bâzılarının zannettiği gibi **Hanîfe** adında bir kızı yoktur. Ebû Hanîfe künyesi, İmâm-ı A'zam'dan başka 20 kadar fakîhe verilmiştir. Bunların içinde Şâfiî ve Mâlikî mezhebinde olanlar da vardır.

BÂZI MENÂKIB VE FAZÂİLİ

İmâm-ı A'zam'ın menâkıbına dair eserler yazılmıştır. **Hatîb Bağdâdî, Târih-i Bağdad**'ında O'na 130 sayfalık yer ayırmıştır. Bunlar O'nun önemini gösterir.

İŞİ UZATMA

Tanıdığı bir genç evlenmek ister. Kız tarafı fazla mehir isteyince Ebû Hanîfe'ye başvurdu. O da, istedikleri mehri ver, dedi. Bunun üzerine nikâhlandılar. Fakat mehrin tamamını almadıkça düğün yapmaya râzı olmadılar. Genç yine Ebû Hanîfe'ye sordu. O da; ödünç al, borç yap, mehri tedarik et, dedi ve kendisi de yardım etti. Düğün yapıldı. Kız, oğlan evine geldi. Bu defa Ebû Hanîfe dâmâda:

— Şimdi sen onlara, kızlarıyla beraber uzak bir yere gideceğini söyle bakalım, ne çıkacak, dedi. Dâmad bunu söyleyince kızın anası babası telâşa düştüler, hemen Ebû Hanîfe'ye koşarak bir çare sordular. O da:

— Mademki mehrin tamamını vermiştir, eşini alıp dilediği tarafa gider, dedi.

— Biz kızımızın hasretine dayanamayız, dediler.

— Öyleyse mehir olarak aldığınız o büyük meblâğın bir kısmını iade ederek dâmâdı râzı edin, dedi.

Bu defa dâmad; ben bu kadara râzı olmam, diye tutturdu. Ebû Hanîfe ona dönerek:

— Eğer insafı bir yana bırakmaya kalkışırsan işin rengi değişir: Eşin, başkasına borcun olduğunu ikrar ederse, borcu ödemedikçe bir yere götüremezsin! İşi uzatma, dedi. Bu ihtar üzerine dâmad, işin nerelere varabileceğini anladı ve bu buluşlara hayret etti.

MESCİDDE BİR YALVARIŞ

İbn-i Kümeyt anlatıyor:

Bir gece yatsı namazında imam, Zülzilet sûresini okudu. Namazdan sonra baktım ki, Ebû Hanîfe derin bir tefekküre dalmış duruyor. O'nun bu halini bozmamak için kandili söndürmeden câmiden çıktım. Sabah ezanını okumak için câmie geldiğimde baktım ki, kandil hâlâ yanıyor. Ebû Hanîfe bütün gece orada kalmış. Benim içeri girdiğimi duymadı bile. Kıbleye dönmüş, huşû içinde şöyle niyaz ediyordu:

"Ey kullarının zerre miktarı hayır ve şer amellerini bilen, işlediklerine göre karşılık veren Rabbım! Nûman kulunu da azaptan, cehenneme sokan şeylerden halâs eyle. Onu da sonu olmayan rahmetine al!"

Beni görünce; kandili mi almak istersin? dedi. Hayır, sabah ezanını okudum, deyince:

— Öyleyse bu gördüklerini kimseye anlatma, fâş etme, kendin bil, dedi ve sabah namazına durdu.

EBÛ YÛSUF'UN BİR NAKLİ

Bir defa Ebû Hanîfe ile gidiyorduk. Birisi, yanındaki arkadaşına:

— İşte Ebû Hanîfe bu zattır, geceleri ibâdetle geçirir, dedi. Bunun üzerine;

— Yapmadığım bir şeyin hakkımda söylenmesini aslâ istemem. Onların zannettikleri gibi olmalıyım, dedi ve ondan sonra geceleri ibâdetle geçirmeyi hiç ihmâl etmedi.

DÜRÜSTLÜĞÜ

Medîneli birisi Ebû Hanîfe'nin dükkânına gelir. Kendisi yoktur, satıcı bin akçeye bir kumaş satar. Ebû Hanîfe gelince, satılan kumaşın 400 akçelik olduğunu, satıcının yanlış para aldığını görür. Adamı ararsa da bulamaz. O yıl hacca gider. Medîne'de adamı üstündeki elbiseden tanır. Ona kumaşı nereden aldığını sorar. Adam telâşlanır ve; çalınmış mal değil, Kûfe'den aldım, der. Ebû Hanîfe kendisini tanıtınca; verdiğim para azdı, üstünü vermeğe hazırım, başka yerde daha pahalıydı, der. O da; işte bir yanlışlık var amma, biz sana 600 akçe borçluyuz, der. İşi îzah eder ve parayı verir. İşte O'nun ticâret ahlâkı **böyleydi.**

CÖMERTLİĞİ

Zengin biri fakir düştü, içtimâî durumunu bozmamak için Ebû Hanîfe'ye gidip halini arzedecekti. Ebû Hanîfe'nin yanı kalabalıktı. Onlardan çekindi, bir şey söylemeden geri döndü. Ebû Hanîfe adamın halini yüzünden okudu. Arkasından birini göndererek evini tesbit ettirdi. Gece karanlık basınca 5000 dirhem parayı götürüp kendini tanıtmadan adamın evine bıraktı.

TEMİZLİĞİ

Temiz giyinmeyi pek severdi. Miskinlik arzeden şeylerden hoşlanmazdı. Yanına üstü başı eski püskü biri **geldi. Ona:**

— Al şu paraları da üstüne başına bak, dedi. Adam;

— Benim halim vaktim iyi, servet sahibiyim, deyince;

— Öyleyse üstüne başına bak, Allah kuluna verdiği nîmeti onun üzerinde görmeyi sever, dedi.

Kendisinin giydiği kaftan 400 dirhem gümüş para değerindeydi. O zamanki 60 ratıl koyun eti, 90 ratıl sığır eti bir dirheme satılırdı. (Bir ratıl 450 gramdır.)

Ebû Yûsuf Başkadı iken ona sordular:

— Bunca servet içindesin, daha ne gibi arzuların var?

— Ebû Hanîfe'nin bir meclisine servetimin yarısını vermeğe hazırım. Çünkü içimde bâzı sorular var, O'na, onları sorup öğrenmek en büyük zevkimdir.

İMAM MÂLİK İBN-İ ENES

(93 - 179 H. / 712 - 795 M.)

Dâr-ı hicret olan Medîne'nin en büyük âlimi sayılan İmam Mâlik, Medîne'de doğdu. Medîne halkının imamıdır. **İmâm-ı Dârı'l-Hicre** diye anılır. Künyesi **Ebû Abdullah**'dır. Ataları Yemen'den gelip Medîne'ye yerleşmişlerdi. Dedesi Mâlik Esbahî, Hazret-i Osman şehid edildiği zaman O'nun tabutunu Bakî' mezarlığına taşıyıp oraya defin merasimini îfâ eden dört kişiden biridir[1]. Abdullah İbn-i Ömer'in kölesi **Nâfi**'den ders aldı. Diğer bir hocası da **Rebîatü'r-Re'y** diye tanınan **Rebîa bin Abdülâziz**'dir. **İmam Zührî**'den, Tâbiînin ulularından Hadîs-i Şerîf dinledi. Medîne-i Münevvere Mescidinde 17 yaşındayken ders vermeye başladı **Ehl-i Hadîs** grubunun başı sayılır. Her taraftan O'nun ilim halkasına katılıp feyz almak için talebe gelirdi. Kapısından ilim âşıkları eksik olmazdı. Fıkıh, Tefsir ve Hadîs bilgisi derindir.

---

(1) M. Ferid Vecdi, Dâiratü'l-Maârif, c. IX, s. 427.

Muvatta' adındaki eseri çok meşhurdur. Fıkıh babları üzere yazılmış bir Hadîs kitabıdır. Bunda 500 kadar Hadîs-i Şerîf yazılmış olup bunları topladığı 10.000 Hadîsden seçmiştir. Bu işte 40 yıl çalışmıştır. Bunda en mevsuk Hadîsleri seçmek için bütün gayretini sarfetmiştir. **Mâlik, Nâfi, İbn-i Ömer** yoluyla rivâyet olunan Hadîsler en kuvvetli sayılır ve bu sened **Silsile-i Zehebiye** = Altın Sened olarak kabûl edilir. Muvatta' o zaman daha pek makbûl tutuldu. **Hârun-u Reşid** onu esas alıp başkalarını ona uymaya mecbur tutmak istedi. Mâlik buna râzı olmadı. İnsanları kendi haline bırak, zorlama, dedi. Başkaları daha güzel re'y ve ictihatlar bulur.

O da Hz. Ali evlâdını dâvâlarında haklı görürdü. Bu yüzden Abbâsîlerden Mansur zamanında dayak yedi, omuzu yerinden çıktı.

İlimdeki şöhretine zühd ü takvâsı da katılınca O'nun fazîleti kat kat artar. O, kendisini ilme vermiş bir zattır. İmâm-ı A'zam'la görüştü. İmam Şâfiî kendisinden ders aldı. Muvatta' kitabını O'ndan okumak için Medîne'ye geldi ve feyz aldı. Görülüyor ki o büyük mezhep imamları birbirinden istifade etmişler, aralarında ilim rabıtası kurmuşlardır.

İmam Mâlik, Medîne'de kadılık yaptı. Yıllarca halkın müşkillerini halletti. Medîne'de

münâdiler, Mâlik'ten başkası fetvâ vermeyecek diye nida ederlerdi.

ALDIĞI DELİLLER

Mâlik, bilhassa hadîs âlimleri arasında çok önemli bir yer alır. Bununla beraber **Ehl-i Re'y** fukahâsı gibi kıyâsı da delil olarak kullanır. O'nun en çok önem verdiği delil **Masâlih-i Mürsele**'dir. Bununla halkın ihtiyaçlarına uygun düşen, umuma yararlı olan şeyleri kabûl eder. İbn-i Kayyim Cevziyye'nin dediği gibi; dînî hükümlerin maksudu ve amacı da budur. Şüphesiz o da diğer bütün Ehl-i Sünnet imamları gibi en başta **Kitab** ve **Sünnet**'i alır, **İcma'** ve **Kıyas**'ı kabûl eder. Bunlara ilâveten **Medîne halkının ameli**'ni de delil olarak kullanır. Çünkü Medîne halkının bir işte ittifak edip onu işlemeleri bir nevi icmâ'dır, bunun bir mesnedi olsa gerek diye düşünür. **İstihsan, sedd-i zerâyi** vesaire gibi fer'î delilleri kabûl eder, örfü âdeti muteber tutar, an'anelere saygılıdır. Hayâta uygun gelen ictihadları vardır. O'na göre âilede geçimsizlik halinde hakem heyeti, eşlerin ayrılmasına karar verebilir. İkrah ile yapılan talâkı muteber saymaz. Mefkud hakkındaki hükmü ise şöyledir: Ortadan kaybolan bir kimsenin sağ mı olduğu veya öldüğü bilinmezse, evli bulunduğu karısına nafaka göndermezse, karısı

dört yıl bekler, ondan sonra mahkemeye müracaat ederek ayrılma hükmü alır ve başkasıyla evlenebilir. Maslahata uygun olan budur, fazla bekletmede kadına zarar vermek vardır. Hanefî mezhebine göre ise mefkud —ortadan kaybolan kişi— hakkında verilen hüküm başkadır: Emsâli, yâni yaşdaşları ölünceye kadar beklemek îcâbeder.

Mısırlı fakîh **Leys İbn-i Sa'd** ile **Mâlik** arasında bâzı münakaşalar olmuştur. Bunu yazışma sûretiyle yapmışlardır. Birbirlerine yazdıkları bu risâleler mahfuzdur. İmam Şâfiî meşhur **El-Üm** kitabında bunlardan söz eder.

İLİMDEKİ ÜSTÜN YERİ

Hanefî fakîhlerinden Muhammed İbn-i Hasan, İmam Şâfiî'ye sordu: Mâlik mi, yoksa Ebû Hanîfe mi daha âlim? O da; Mâlik Kur'an ilimlerini, Sahâbe kavillerini daha iyi bilir. Ebû Hanîfe de kıyas ilminde üstündür, cevabını verdi.

Hammad bin Seleme diyor ki: "Bana, kendisinden güvenle ilim alınacak bir imam seç, deseler, bu işe en lâyık ve ehil kişi olarak Mâlik'i gösteririm." Vâkıdî; Mâlik'in meclisi vakarlı bir ilim meclisiydi; O, îtibarlı, şerefli, uyanık, aydın bir zattı, diyor. Hadîs-i Şerîf okuta-

cağı zaman tertemiz yıkanır, en güzel elbisesini giyerdi. Sebebi sorulduğunda; Rasûlullâh'a hürmeten böyle yaptığını söylerdi. **Süfyân-ı Sevrî, Leys İbn-i Sa'd, Abdurrahman Evzâî, Süfyan İbn-i Uyeyne, Ebû Yûsuf, İmam Şâfiî, Abdullah İbn-i Mübârek, Muhammed İbn-i Hasan** O'ndan ilim aldılar. İmam Muhammed de Muvatta'ı ondan rivâyet edenlerdendir.

Mezhebi: Hicaz, Mısır, Sudan, Şimâlî Afrika ve Endülüs'de yayıldı. Mezhebin en mûteber fıkıh kitabı **El-Müdevvene, El-Vâzıha** ve **Muhtasar-ı Halîl**'dir. O'nun fıkhını Abdurrahman bin Kasim, Abdullah İbn-i Vehb, Eşheb bin Abdülâziz, Esed İbn-i Firat işlediler.

İmam Mâlik Hazretleri 179 Hicrî târihinde bu fânî âlemden göçtüler. Mezarı Medîne-i Münevvere'de Bakî' mezarlığındadır. Allah O'ndan râzı olsun.

Bir âlim şâirimiz O'nun hakkında yazdığı şiirinde şöyle demektedir:

Şer-i pâk-i Ahmed'e hakkıyle bir sâlik budur,
Nâmını arzettiğim üstâd-ı kül Mâlik budur.
Mâlik gibi sâhib-i edeb ender bulunurdu,
Ta'zîm ile her yerde adı yâd olunurdu.
Bin cehd ile, ikdâm ile sa'yetti bu dîne;
Herdem mütemessik idi Furkân-ı Mübîn'e.

Mehmed Ârif

İMAM MUHAMMED B. İDRİS ŞÂFİÎ

(150 - 204 H. / 767 - 819 M.)

Dört mezhep imamlarının en meşhurlarından biri de **İmam Şâfiî**'dir. Adı Muhammed, babasının adı İdris, künyesi **Ebû Abdullah**'dır. Sûriye'de **Gazze'de** doğdu. Küçükken yetim kaldı. İki yaşında iken annesi ile Mekke'ye geldi, Arap **kabîleleri arasında** yetişti. **Kendisi** zaten Kureyş kabîlesinden olup nesebi **Abd-i Menâf**'ta Hz. Peygamber'le birleşir. Fasîh arapçayı öğrendi. Lisanı düzgündür. Edebiyâta vâkıftır. **Hadîs** ve **Fıkıh** ilminde bilgisi derindir. İmâm-ı Mâlik'ten ders aldı. Medîne'ye giderken Mekke Vâlisinden, biri Medîne Vâlisine, diğeri İmam Mâlik'e verilmek üzere yazılmış iki mektup götürdü. Çünkü Mâlik herkesi kabûl etmiyordu. Böylece İmam Mâlik'ten bizzat O'nun **Muvatta'** kitabını okumuş oldu.

Bir aralık memur olarak Yemen'e gitti. Orada Hz. Ali taraftarlığı ile itham olundu. Sorgu için **Rakka'ya** Hârun Reşid'in huzûruna

getirildi. Sonra serbest bırakıldı. Bir müddet burada kaldı. Hanefî imamlarından **Muhammed İbn-i Hasan**'dan ders aldı. Onunla mezhep meselelerini müzakere etti. **Hadîs ehli** ile **Re'y ehli** arasındaki ihtilâfları çözerek bu iki grubu birbirine yaklaştırdılar. Birkaç defa Mekke ve Irak arasında gelip gitti. 199 Hicrî yılında Mısır'a gidip yerleşti. Vefatına kadar orada kaldı ve mezhebini orada yaydı.

Irak'taki içtihatlarını **El-Hücce** adlı kitabında topladı. Mısır'da yeni hâdiselerle karşılaşınca yeni örf ve âdetlerin tesiri ile yeni ictihadlarda bulundu. Bunları da **El-Üm** adlı kitabında topladı. Zamanın ve mekânın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunmadığından, Şâfiî'nin ictihadları da böyle iki devreye bölünmüştür. Birinciye **Mezheb-i Kadîm**, ikinciye **Mezheb-i Cedîd** nâmı verilir. O, hem İmâm-ı Mâlik'den ve hem de İmâm-ı Muhammed İbn-i Hasan'dan ders aldığından, Hadîs fıkhı ile Re'y fıkhı arasında bir birleşme halkası teşkil eder. Diğer deyimle Hanefî fıkhı ile Hicâz fıkhı arasında bir köprüdür. Ondan sonradır ki, fıkıh imamları arasındaki açık mesafe biraz kapanmış, her iki taraf birbirine yaklaşmıştır.

İmam Şâfiî asıl Hadîs taraftarı fukahâdandır. Haber-i Vâhid'i tereddütsüz delil ola-

rak alır. Bu bakımdan Hanefî fıkhı ile Şâfiî fıkhı arasında bâzı meselelerde ayrılıklar görülür. Hanefîler daha müsamahalıdır.

USÛL-İ FIKHIN VÂZII

Şâfiî, usûl-i fıkha dair ilk eseri yazan zattır. **er-Risâle** adlı kitabı bu ilmin temeli sayılır. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe usûl-i fıkıh kaidelerini tedvin edip bir eser halinde bırakmamıştır. Hüküm çıkarırken kaide olarak kullandığı esasları vardı, fakat bunlar şifâhî bir halde kalmıştı. Şâfiî ise kullandığı kaideleri tesbit edip bunları bir kitap halinde toplamıştır.

O'nun en meşhur eseri **El-Üm** adlı kitabıdır. Bunda fıkıh meselelerini münakaşa eder. Bu kitap diğer mezheplerle ilgili bâzı eserleri de içine alır. Bunda Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ arasındaki ihtilâfları, Ebû Yûsuf'un kendi eserinde yazdığı gibi aynen alır. Sonra üçünün münakaşasını yapar ve en sonunda kendi görüşünü söyler.

DELİLLERİ

İmâm-ı Şâfiî, Kitab, Sünnet, Kıyas ve İcma'ı delil olarak alır. O'na göre Sünnetin her nev'i delildir. Hanefîler gibi şart koşamaz. Ancak **Mürsel** hadîsleri almaz, halbuki Hanefîler

bunu delil olarak kabûl eder. Hanefîlerin kullandıkları **İstihsan'ı** kabûl etmez. Bundan dolayı Hanefîlere ve Mâlikîlere hücum eder. Masâlih-i Mürsele'yi delil olarak almaz. Medînelilerin amelini delil tutmaz. Haber-i vâhid'i çok müdafaa eder. Bu, hadîsçilerin pek hoşuna gitti. O'nu takdir ettiler.

MEZHEBİN YAYILIŞI

Şâfiî mezhebi Mısır'da, Güney Arabistan'da, Doğu Afrika'da, Azerbaycan'da, Şarkî Anadolu'da, Endonezya'da, kısmen Hindistan'da ve Horasan'da yayılmıştır. Mahmut Sebüktekin, Nizâmü'l-Mülk, Selâhaddin Eyyûbî gibi hükümdarlar Şâfiîliği desteklemişlerdir.

Ebû Yâkub, Yûsuf Büveytî, İsmâil Müzenî, İmam Gazâlî, Muhiddin Nevevî, Sübkî gibi âlimler Şâfiî mezhebine hizmet etmişlerdir.

İmam Şâfiî şâir ruhlu bir adamdı Bir beytinde şöyle der:

ولولا الشعر للعلماء يزرى
لكنت اليوم اشعر من لبيد

"Eğer şiirle uğraşmak ulemâ için bir nâkısa sayılmasaydı, bugün ben, meşhur arab şâiri Lebid'den daha büyük şâir olurdum."

Hastalığı esnasında da **Ve lemmâ kasâ kalbî** diye başlayan şiirinde Cenâb-ı Hakk'a şöyle niyaz etmektedir:

ولما قسا قلبى وضاقت مذاهبى
جعلت الرجا منى لعفوك سلّما
تعاظمنى ذنبى فلما قرنته
بعفوك ربى كان عفوك اعظما
فما زلت ذا عفو عن الذنب لم تزل
تجود وتعفو منة و تكرّما
فلولاك لم يسلم من ابليس عابد
وكيف و قد اغوى صفيك آدما

"Allâh'ım, içime kasvet çöküp önümde yollar daralınca, Senin yüce affına olan ümîdim bana merdiven olur, rûhum onunla yükselir.

Günahlarım gözümde büyüdü de büyüdü, fakat ey Rabbim, onları Senin sonsuz affınla mukayese yapınca, Senin affın daha büyük kalıyor.

Sen dâimâ ve her zaman af edicisin, lûtf-i kereminden mağfiret edersin.

Eğer Senin lûtfun, affın olmasa İblis'in şerrinden hiç bir âbid kurtulamazdı, o mel'un Senin seçkin kulun Âdem'i bile aldattı."

AHMED İBN-İ MUHAMMED İBN-İ HANBEL

(164 - 241 H. / 780 - 854 M.)

İmam Ahmed Bağdat'ta doğdu. Babasının adı **Muhammed**, künyesi **Ebû Abdullah**'tır. Kûfe, Basra, Mekke, Medîne, Şam, Yemen gibi birçok İslâm ülkelerini dolaştı. **İmam Şâfiî**'den ders aldı, Hanefî fakîhlerinden **Muhammed bin Hasan**'la görüştü, **Süfyan İbn-i Uyeyne, İmam Ebû Yûsuf**'tan istifade etti. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Râzî, Begavî O'ndan rivâyet ederler. O, Hadîs fıkhının alemdârıdır. **Me'mun**'un Başkadısı **Ahmed bin Duvad**'ın ortaya attığı ve **Mu'tasım**'ın devam ettirdiği **Hâlk-ı Kur'an** —Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olup olmadığı meselesini— kabûl etmedi. Bu yüzden şiddetli takibata uğradı. Muhakeme edildi, defalarca sorguya çekildi. Fakat o kanaatından dönmedi. Hapsedildi, 18 ay yattı[1]. Bu hususta celâdet

(1) Ahmed İbn-i Hanbel'in ve diğer muhaddislerin sorguları ve muhakemeleri hakkındaki metinleri müsteşriklerden W. M. Patton (Ahmed İbn-i Hanbel ve Minnetuhû) adlı eserinde toplamış ve yayınlamıştır.
C. Zeydan Medeniyet-i İslâmiye Târihi'nde, Taşköprülüzâde Mevzûatü'l-Ulûm'de bu konuda geniş bilgi verirler.

gösterdi. **Bişr-i Hafî**'ye; bu meselede sen de O'nun gibi konuş, dediler. Ben onun gibi dayanamam, o nebîler makamına yaklaştı, cevabını verdi. **Mütevekkil** zamanında iş tersine döndü, **İmam Ahmed**'in nüfûzu arttı.

İmam Ahmed İbn-i Hanbel, çağında sözü geçen, dediği dinlenen îtibarlı bir zattı. Bir kimse için kötüdür dedi mi, onun cenâzesine bile gitmezlerdi. Bir âlim hakkında da iyidir dedi mi, artık o makbûl ve mûtemed olurdu.

O, büyük bir **Hadîs** âlimidir. Kendisine has bâzı görüşleri vardır. Nassların zâhirini alır. Yed, Vech, İstiva, Câe gibi tâbirleri te'vil etmez. Bu bakımdan O'nu mücessimeye kaymakla itham edenler oldu. Hükümlerinde **ruhsat'a** değil, **azimet** tarafına bakar. İbâdet meselelerini gayet sıkı tutar. Muamelâtta ise, Hanefîlerden daha müsamahalı tutumları vardır. **Mukavele serbestisini,** akidlerde tarafların koştukları şartlara riâyet etmeleri gerektiği tezini savunur. Bu görüşü bugünkü ticâret uygulamalarına daha uygun düşer. Usûl-i fıkıh anlayışı, Şâfiî usûlüne yakındır. Kıyâsı çok tatbik ettiklerinden dolayı Hanefîlere fazla hücum eder.

Hadîse dair **Müsned** adını verdiği kitabını topladı. Fakat eseri tehzip etmeden kaldı. Sonra oğlu **Abdullah** bunu yazdı. Onun için bâzı

Hadîsleri söz götürür mahiyette **görülmüştür**. Bunda 40 bin civarında Hadîs-i Şerîf toplanmıştır. Neseî O'ndan rivâyeti en çok yapan bir muhaddistir.

DELİLLERİ

Ehl-i Sünnet mezheblerinde olduğu gibi **İmam Ahmed**'e göre de **asıl delil** ikidir: **Kitab** ve **Sünnet.** Sünnet varken başka bir şeye bakmaz. Hadîslerin her nev'ini delil olarak alır. **Kıyas**'ı az kullanır. Ancak zaruret halinde alır. Hazret-i Ömer'in reddettiği **Fâtıme bint-i Kays** Hadîsini delil olarak alır, bu meselede ona muhâlefet eder. Hanefîlerin kullandığı **İstihsan** delîlini, Mâlikîlerin **masâlih-i mürsele** delîlini kabûl etmez. **İcma**'a gelince; onu delil olarak kabûl eder, ancak O'na göre Ashâb'ın icma'ı mümkündür, onlardan sonra müctehidler geniş İslâm ülkesinin her tarafına dağılmış olduklarından onların icma'ını mümkün görmez.

Hanbelîlik Bağdat'ta yayıldı, **Fâtımîler** ve **Eyyûbîler** zamanında Mısır'da da yerleşti. Sûriye, Hicâz, Filistin halkından da bu mezhebe girenler oldu. Bu mezheb az yayıldı. Çünkü şiddet taraftarıdır, müsamahası azdır. Târihte bâzı şiddet hareketleri gösterdiler, halkı kendilerinden soğuttular. Bir aralık Bağdat'ta hükûmetten îtibar görünce başka mezhebden olanlara sert davrandılar. Kendilerine daha yakın olan Şâfiîlere bile saldırdılar. Bunlar hep mezhebin aleyhine oldu. Halk arasında Hanbelîlik soğuk karşılandı. Kendilerine muhâlif olanı kötü saydılar. Meselâ **İbn-i Cerir Taberî;** Ahmed fakîh değil, muhaddistir, dediği için ona hücum ettiler, adamcağız evinden çıkamaz oldu.

Sonraları bu mezhebe hizmet eden âlimler yetişti. **Muvaffakuddin Abdullah İbn-i Kudame,** El-Mukni' kitabını yazarak mezhebin meselelerini inceledi. **Şemseddin İbn-i Kudame** de bunu şerh ederek El-Muğni adını verdi. 12 cild olan bu eser çok muteberdir. İzz İbn-i Abdusselâm, İbn-i Kudame'nin El-Muğni'si ile İbn-i Hazm'ın El-Muhallâ'sını pek beğenirmiş.

Hanbelîlik sonraları bid'at aleyhtarı bir tutum almıştır. İbn-i Teymiye ve onun talebesi İbn-i Kayyim Cevziye bu hareketi beslemişlerdir.

İMAM EBÛ YÛSUF YÂKUP BİN İBRÂHİM

(113 - 182 H. / 731 - 798 M.)

Kûfe'de doğdu, orada yetişti. Adı **Yâkub**, künyesi oğluna nisbetle **Ebû Yûsuf**'tur. Soyca araptır. Hanefî fakîhlerinin en meşhurlarından biridir. İmâm-ı A'zam'ın en büyük ve en kuvvetli talebesidir. İmâm'ın ictihadlarını toplayan ve yayan, O'nun mezhebini işleyen O'dur. Küçük yaşta babadan öksüz kaldı. Anası fakirdi, iplik eğirerek geçimini sağlamaya, el işiyle karnını doyurmaya çalışıyordu. Oğlunu sanata verdi. Ebû Yûsuf sanattan ziyâde okumaya meraklı idi. Kûfe'deki ders halkalarına devam etmeye başladı. Zeki ve çalışkandı. Annesi onu dersten alıkoymak istediyse de İmâm-ı A'zam kendisine yardım ederek derse devamını sağladı. Başlangıçta o devrin meşhur bir fakîhi olan **Muhammed İbn-i Ebî Leylâ**'nın dersine gidiyordu. Sonra Ebû Hanîfe'nin dersine devam etmeye başladı ve ölümüne kadar O'nun dersinden ayrılmadı. Ebû Hanîfe'nin birinci talebesi sırasına geçti. Şöhreti etrafı tuttu. İlk defa

Kâdı'l-Kudâd yâni **Baş Kadı** tâyin olundu. Abbâsî halîfelerinden **Mehdî, Hâdî** ve **Hârun-u Reşid** zamanında 18 sene bu makamda kaldı ve mesleğinin şerefini korumasını bildi.

O, Irak fıkhının emektar bir fakîhidir, re'y taraftarıdır. Fakat Hadîste de kuvvetli bilgisi vardır. Çağının büyük bir Hadîs üstâdı olan **A'meş**'ten Hadîs okudu. Medîne'ye giderek **İmâm-ı Mâlik**'ten hadîs öğrendi. **Ahmed İbn-i Hanbel, Yahyâ İbn-i Maîn** O'ndan Hadîs rivâyet ederler. Hükümlerinde örf ve âdete önem verir. Evlâda vakf yapılmasını câiz görür. Abbâsîlerin en satvetli devrinde yaşadı. Geniş ülkenin varidatı çoğalmıştı. Bunları düzenlemek için Hârun-u Reşid'in emriyle **Kitâbü'l-Harâc** adlı eserini yazdı. Bu eser, zamanından bugüne gelinceye kadar İslâm ülkelerinde maliye işlerinde, devlet gelirlerini düzenlemede esas tutulmuştur. Eser Fransızcaya tercüme edilip basılmıştır.

Devrinde İslâm ülkeleri o kadar genişlemişti ki Hârun-u Reşid bulutlara hitâbederek;

أمطري يا سماء حيث شئت فسيأتيني خراجك

"Yağmurunu nereye yağdırırsan yağdır, harac malı yine bana gelecek." diye sesleniyordu.

Ebû Yûsuf, küçüklüğünde çok sıkıntı çekmiştir. Fakat Başkadı olunca eli genişledi, atının özengisi altından olacak kadar zengin oldu. İlmin kadir ve şerefini yükseltecek şekilde hareket etti. Kendini ilimden aslâ ayırmadı, usûl-i fıkıh esaslarını tesbit edip tedvin eden O'dur.

Zeki idi, Hârun Reşid ile hacca gitmişlerdi. Arafat'ta Ebû Yûsuf cemâate imam oldu. Seferde olduklarından iki rek'at kıldıktan sonra selâm verip;

— Ey Mekke halkı, siz namazınızı tamamlayın, zîrâ biz misâfiriz, diye onları uyardı.

Bunun üzerine Mekkelilerden biri;

— Biz bu gibi fıkıh meselelerini senden ve (İmâm-ı A'zam'ı kastederek) sana öğretenden daha iyi biliriz, diye seslendi. Ebû Yûsuf;

— Eğer sen fıkıh bilsen, namazda konuşmanın namazı bozacağını öğrenirdin de böyle konuşarak namazını ifsad etmezdin, dedi.

Bu söz, Hârun-u Reşid'in çok hoşuna gitti ve; böyle cevap verebilecek ilim sâhibi olmaya servetimin yarısını bağışlardım, dedi[1].

Şu buluşu da meşhurdur: İslâm, can emniyetine çok önem verir. Hanefî fakîhleri bu

(1) Taşköprülüzâde, Mevzûatü'l-Ulûm, c. I, s. 696.

noktadan âmden öldüren müslümanı kısasen ölüm cezasına mahkûm ederler. Şâfiîler ise müslümanla zımmî arasında müsavat yok diye bu cezayı vermezler. Ebû Yûsuf Başkadı iken Bağdat'ta bir müslüman bir zımmîyi öldürür. Başkadı, Hanefî mezhebine göre müslümanın kısasen îdamına hükmeder. Bunun üzerine Şâfiîlerden biri Ebû Yûsuf'a târiz yollu şu meâldeki şiri gönderir:

"Ey kâfirden ötürü müslümanı öldüren hâkim, haksızlık ediyorsun, cevreden adâlet yapan gibi olamaz."

"Ey Bağdad ve etrafında olan halkın âlimleri ve şâirleri, **İnnâ ileyhi Râciûn** okuyun ve dîniniz husûsunda yas tutun. Bir de sabredin, zîrâ sabredene ecir vardır."

"Kâfire kısasen müslümanı öldürmekle Ebû Yûsuf cevretmiştir."

Ebû Yûsuf, durumu Halîfe Hârun-u Reşid'e arzetti. Reşid fitneden korktu ve buna bir çâre bul, dedi. Ebû Yûsuf, kan dâvâsında bulunan zımmîlerden öldürülenin zımmî olduğuna dair beyyine, belge istedi. Bunu gösteremediler. Böylece dâvâ düştü, hüküm infaz olunmadı[2].

(2) Mâverdî, Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 219.

Hanefîlerle Şâfiîler arasında bâzı hukuk *meselelerinde ayrılıklar vardır.* Hanefîlere göre tabiiyyet ayrılığı ihtilâf-ı dâr irse mânidir. Şâfiîlere göre ise değildir. Hanefîlere göre **öşür** ile **haraç** ikisi bir arada toplanamaz, bir araziden hem vergi, hem de öşür alınamaz, bir koyundan iki deri alınamadığı gibi. Şâfiî'ye göre ise öşür ile haraç bir arada toplanır, araziden hem vergi, hem de öşür alınır.

İmâm-ı Ebû Yûsuf şöyle derdi:

"Nîmetin başı üçtür: İslâm, sıhhat ve zenginlik. Refah ve mutluluk bu üçü ile tamam olur." İlk Kâdı'l-Kudât unvanını alan, Hanefî usûl kaidelerini kuran ve ilmiyye için ayrı bir kisve çıkaran O'dur. Yıllarca Başkadılıkta bulundu. Oğlu **Yûsuf** da babası gibi fukahâdan olup Bağdat'ta kadılık yapmıştır.

ESERLERİ

En önemli eseri, devletin mâlî işlerine âit olan **El-Harâc** adlı kitabıdır. **El-Reddü Alâ Mâlik, El-Reddü Alâ Sîyer-i Evzâî, İhtilâf-ı Ebû Hanîfe** ve **İbn-i Ebî Leylâ, Usûl** ve **Emâlî** adlı eserleri de meşhurdur.

İMAM MUHAMMED İBN-İ HASAN ŞEYBÂNÎ

(132 - 189 H. / 749 - 804 M.)

İmâm-ı A'zam'ın en genç ve en değerli bir talebesidir. Adı **Muhammed,** künyesi **Ebû Abdullah**'dır. Irak'ta **Vâsıt** kasabasında doğdu. Kûfe'de yetişip büyüdü. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'den istifade için O'nun ders halkasına devam etti. O'nun ölümünden sonra kendisinden yaşça büyük olan İmam Ebû Yûsuf'tan ders aldı. Süfyan Sevrî, Abdurrahman Evzâî, İmam Mâlik gibi devrinin ünlü âlimlerinden istifade etti. İmam Mâlik'in meşhur **Muvatta'** kitabını ondan rivâyet edenlerden biri de O'dur. İyi yetişti. İlim sâhasında şöhret yaptı, kadılıklarda bulundu. Arap edebiyâtına vâkıftı, lisanı ve kalemi kuvvetli idi. Gayet iyi giyinirdi. Kendisini yakından tanıyan İmam Şâfiî;

— Muhammed hem gözü, hem gönlü doldurur, derdi.

Hanefî mezhebinin fıkıh meselelerini bir araya toplayarak büyük hizmette bulunmuştur.

Bunun için O'na, **Muharrir-i Mezheb** yâni mezhebin yazarı derler. Arkadaşı Ebû Yûsuf'tan daha keskin zekâlı bir münazaracı - diyalektik sâhibiydi. Irak fıkhını gelecek nesillere büyük bir dikkatle aktaran O'dur. Çalışırken yanında tomar tomar kâğıt yığınları bulunurdu. Arap edebiyâtını bilen câriyeler bile not alırlardı.

İmam Şâfiî ile çok görüştü ve onunla bâzı ilmî mübahaseler yaptı. Şâfiî O'nu takdir ederdi. Birbirlerinden istifade etmişlerdir. Bir defa Ahmed İbn-i Hanbel'e;

— Bu kadar ince meseleleri nereden aldın, diye sordular. O da;

— İmâm-ı Muhammed'in kitaplarından aldım, cevabını verdi.

Hanefî fıkhına, Hadîs ilmine değerli hizmetlerde bulunan İmâm-ı Muhammed, 189 Hicrî yılında **Rey** şehrinde vefat etti. Çağının meşhur arap lisancısı **Kisâî** de aynı gün öldü. Devrin halîfesi Hârun-u Reşid bu ikisini kastederek;

— Bugün lûgat ile fıkıh gitti, diyerek onların yüksek değerlerini belirtti. Allah cümlesinden râzı olsun.

ESERLERİ

İmâm-ı Muhammed, Hanefî fıkhının ana kaynağı olan kitapları yazmıştır ki bunlar da

şunlardır: **Mebsût, Câmiu's-Sağîr, Câmiu'l-Kebîr, Sîyer-i Sağîr, Sîyer-i Kebîr, Ziyâdât.** Bu altı kitap fıkıhta esas olduğundan bunlara **usûl** denir. Bunlar mezhebin en kuvvetli kavli olan **zâhiri rivâye** meselelerini ihtiva eder. **Hâkim-i Şehid** bunları bir araya toplayarak **El-Kâfi** adlı muteber eserini meydana getirmiştir.

Bir de **Nevâdir** denen kitaplar vardır. Bunlar **gayr-i zâhiri rivâye** yâni ikinci derecede gelen meseleleri ihtiva eder. Gerek zâhiri rivâye ve gerekse nevâdir kitapları Hanefî fıkhının meselelerini esas olarak çözmektedir. Bunlarda İmâm-ı A'zam'ın, İmâm-ı Ebû Yûsuf'un ve İmâm-ı Muhammed'in kavilleri toplanmış bulunmaktadır.

Nevâdir kitapları şunlardır: **Keysâniyât, Hârûniyât, Cürcâniyât** ve **Rakkıyât.**

Keysâniyât: Süleyman İbn-i Said Keysan tarafından rivâyet olunan kavilleri havidir.

Hârûniyât: Hârun-u Reşid nâmına yazılmıştır.

Cürcâniyât: Ali bin Sâlih Cürcânî'nin rivâyet ettiği meselelerdir.

Rakkıyât: İmâm-ı Muhammed'in Rakka'da kadı iken yazdığı eserdir. Bunu Muhammed İbn-i Semaa rivâyet etmiştir.

Hanefî fıkhının bir de **Vâkıat, Nevâzil** adı verilen kitapları vardır ki, bunlardaki hükümler mezhebin aslında tasrih edilmeyip sonraları fukahâ tarafından ictihad yoluyla hükme bağlanmış olan meselelerdir.

Hanefî fıkhına hizmet eden fukahâ pek çoktur. Bunların en başta gelenlerini şâir şu beyitlerde toplamıştır:

الفقه زرعُ ابن مسعود وعلقمه
حصاده ثمّ ابراهيم دوّاس
نعمان طاحنه ويعقوب عاجنه
محمّد خاز والآكل النّاس

"Fıkhı İbn-i Mes'ûd ekti, Alkame biçti, İbrâhim Nehâî harman yapıp dövdü, Ebû Hanîfe Nu'man öğüttü, İmam Ebû Yûsuf, Yâkub hamurunu kardı, İmâm-ı Muhammed de ekmek yapıp pişirdi, diğer insanlar da hazır yiyorlar."

İmâm-ı Muhammed, **Siyer-i Kebîr** adlı eserinde Harb Hukukunu, devletler münâsebetlerini ve bu münâsebetle insan haklarını geniş ölçüde işlemiş bulunmaktadır. Bu bakımdan Avrupa ilim çevreleri O'nu takdir edip O'nun nâmına ilim kürsüsü tesis etmişlerdir[1].

(1) Dr. Muhammed Yûsuf Mûsâ, El-Fıkhu'l-İslâmî, s. 113, Kâhire.

Hanefî fıkhı, İmâm-ı A'zam'ın, İmâm-ı Muhammed'in ve İmâm-ı Ebû Yûsuf'un kavillerine dayanır. Mezhebin meselelerini bu üçü işlemiştir. Bunlara üç imam anlamına **Eimme-i Selâse** tâbir edilir. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ile İmâm-ı Ebû Yûsuf'un ikisne **"Şeyhayn"**, Ebû Hanîfe ile İmâm-ı Muhammed'e **"Tarafeyn"** denir. Ebû Yûsuf'la Muhammed İbn-i Hasan'a **"Sâhibeyn"** veya **"İmâmeyn"** ıtlâk olunur. Fıkıh kitaplarında bu tâbirler sık sık kullanılır.
